

अभिलेखको प्रकार:	आर.ए.मापदण्ड
क्षेत्र:	नेपाल
अभिलेखको अवस्था:	परामर्शको लागि मस्यौदा अभिलेख
तयार गरिएको मिति:	नोभेम्बर १६, २००९
परामर्शको लागि समय:	खुल्ला
प्रमाणित गर्ने निकाय:	रेनफरेष्ट एलायन्स/स्मार्टउड
सम्पर्क व्यक्ति:	इन्दु विकल सापकोटा
सम्पर्क इमेल:	isapkota@ra.org

विषय:	नेपालको वन व्यवस्थापन परिक्षणको लागि रेनफरेष्ट एलायन्स/स्मार्टउड अन्तरिम मापदण्ड
स्मार्टउड कोड	एफ. एम.-३२-नेपाल

परिचय

रेनफरेस्ट एलायन्सको स्मार्टउड प्रोग्रामको उद्देश्य भनेको विश्वसनिय पक्षबाट वनमा भइरहेका अभ्यासहरूको प्रमाणिकरण गरी अक्ल वन व्यवस्थापक को पहिचानलाई मान्यता प्रदान गर्न हो । रेनफरेस्ट एलायन्स स्मार्टउड प्रोग्राम (यस पछि स्मार्टउड भनिने) फरेस्ट स्टेवार्डशीप काउन्सीलबाट सम्बन्धन प्राप्त गरेको एउटा प्रमाणिकरण गर्ने निकाय हो । यी मापदण्डहरूको उद्देश्य वन व्यवस्थापक, वनका धनीहरू, वनजन्य उद्योग, वैज्ञानिक, वातावरणविद तथा सर्वसाधारण व्यक्तिहरूलाई फरेस्ट स्टेवार्डशीप काउन्सीलको परिधिभित्र रहेर वन प्रमाणिकरण सम्बन्धि निर्णयहरू लिदा स्मार्टउडले वन व्यवस्थापन कार्यहरूको कुन कुन पक्षहरूको मूल्याङ्कन गर्दछ भन्ने कुराको जानकारी दिनु हो । यी मापदण्डहरू एफ.एस.सी. वाट मान्यता प्राप्त रेन फरेस्ट एलायन्स/स्मार्टउडको जेनेरिक मापदण्डका आधारमा नेपालका लागि बनाइएका हुन् । त्यसो हुनाले यी मापदण्डहरू नेपाल भित्रका सबै वन र भौगोलिक क्षेत्रका लागि लागु हुनेछन् । यी अन्तरिम मापदण्डहरू विभिन्न सरोकारवाला निकाय संगको अन्तर्कृया एवं स्थलगत परिक्षणबाट प्राप्तहुने नतिजाको आधारमा निरन्तर रूपमा समायोजन तथा परिमार्जन गरिनेछ । यी सिद्धान्त, आधार र सुचकाङ्कहरू सबै किसिमका वन व्यवस्थापन कार्यहरूको मूल्याङ्कन गर्नको लागि उपयोग गरिनेछ ।

पृष्ठभूमि

विभिन्न उद्देश्य तथा उत्पादनको लागि वनको व्यवस्थापन गर्न सकिन्छ । यस्तो व्यवस्थापन प्राकृतिक वन वा वृक्षारोपण क्षेत्रमा काठको वा गैह्र काठ वन पैदावार उत्पादनको लागि गर्न सकिन्छ । यस्ता खाले व्यवस्थापन ठुलठुला औद्योगिक संस्था वा स्थानिय समुदाय, जमिनका धनीहरूको सहकारीले मेशिनको प्रयोग गरेर वा नगरीकन नै पनि गरेको हुन सक्छ । यस्ता धेरै किसिमका Combination हरु हुन सक्छन् । तर वन व्यवस्थापनका वातावरणीय सामाजिक/आर्थिक र प्राविधिक पक्षले पार्ने असरहरूको वैज्ञानिक अनुसन्धान र अभ्यास/अनुभव को आधारमा कसरी स्पष्ट रूपमा मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ त भन्ने चाहि एउटा Critical प्रश्न हो ।

१९९१ मा स्मार्टउडले वन व्यवस्थापन प्रमाणिकरणका Global मापदण्डहरूको पहिलो सेट ल्याएको थियो । यी मापदण्डहरूलाई “पहिलो प्राकृतिक वन व्यवस्थापनको मूल्याङ्कन गर्ने Generic गाइडलाइन” भनिएको थियो र यी मापदण्डहरू वन व्यवस्थापन वा Operational लेवलको लागि उपयोग गर्ने भन्ने थियो । १९९१ मा नै स्मार्टउड ले इण्डोनेसियामा प्राकृतिक वन व्यवस्थापनको लागि क्षेत्रगत मार्गदर्शनहरू (Region – Specific guideline) पनि वितरण गर्‍यो । सन् १९९३ मा स्मार्टउडले वृक्षारोपण वन मूल्याङ्कनको लागि Generic मार्गदर्शनको डाफ्ट र प्राकृतिक वनको लागि शंशोधित मार्गदर्शनहरू ल्यायो । १९९१ देखि १९९३ मा एफ.एस.सी. का सिद्धान्त र आधारहरू निर्माण गर्नको लागि वनेको प्रारम्भिक कार्य समुहको नेतृत्व स्मार्टउडका निर्देशकले गर्नुभएको थियो ।

सात वर्षसम्म यी मापदण्डहरू वनको मूल्याङ्कन र अडिट गर्नको लागि प्रयोग गरियो र “काम गरेर भएका सिकाईहरूको” आधारमा स्मार्टउड ले सन् १९९८ मा प्राकृतिक वन र वृक्षारोपण दुवैको लागि वन व्यवस्थापनका यी मापदण्डहरूको परिमार्जन गर्‍यो । यस्तै किसिमको सन् २००० र २००४ मा पनि यी मापदण्डको परिमार्जन भएको छ । सन् १९९३ देखि यी मापदण्डहरू एफ.एस.सी. का कर्मचारी, तथा स्मार्टउडलाई वन व्यवस्थापन र वस्तु प्रमाणिकरण गर्न सम्बन्धन दिने अन्तर्राष्ट्रिय इकाई ले Review गर्दै आइरहेको छ ।

यी मापदण्डहरू स्मार्टउडका कर्मचारी र स्मार्टउडका संसारभरिका प्रतिनिधिहरू तथा वनप्राविधिक, पर्यावरणविद, समाजशास्त्री र वन व्यवस्थापकहरूको विचारविमर्शबाट तयार गरिएका हुन् । यी स्मार्टउडका प्रतिनिधिहरूसग क्षेत्रगत वन प्रमाणिकरण मापदण्ड बनाउदाको गहिरो अनुभव छ । कुनै कुनै मापदण्डहरू त इण्डोनेसिया, क्यालिफोर्नियामा १९८९ तिर नै उनीहरूले बनाइसकेका थिए । हामीले यी मापदण्डहरू एफ.एस.सी.ले निर्धारण गरेका आवश्यकता एंव आइ.यू.सि.न.र आइ.टि.टि.ओले तोकेका वन व्यवस्थापन र जैविक संरक्षण मार्गदर्शनसग मेल खानेगरी बनाएका छौ । हामीले स्मार्टउड-सहयात्री सञ्जाल (SmartWood Network Partner) समेत बनाएका छौ । जस्तो ब्राजिलको Imafloa , डेनमार्कको NEPCon स्वयाण्डेभियन, रसिया र पुर्वीयुरोप, CIFOR, ILO, वैज्ञानिक, वन उद्योग, गैह्रसरकारी संस्थाहरू तथा एफ.एस.सी.को क्षेत्रिय कार्यसमुहहरू । हामी यी र अन्य अन्तराष्ट्रिय, राष्ट्रिय, स्थानिय संघसंस्था, अरु थुप्रै प्रमाणित/अप्रमाणित वन व्यवस्थापक, वन प्राविधिक र स्थानिय सरोकारवाला संस्थाहरू प्रति उनिहरूले अघिल्ला मापदण्डहरू निर्माण गर्दा सुभाब/Critiques दिएर पुचाएको सहयोगको लागि आभार व्यक्त गर्दछौ ।

क्षेत्रिय मापदण्ड निर्माण

एफ.एस.सी. कार्यसमुहहरूले अहिले संसार भरिनै राष्ट्रिय वा क्षेत्रिय वन प्रमाणिकरण मापदण्डहरू बनाइरहेका छन् । मापदण्ड निर्माण गर्ने यो प्रक्यालाई स्मार्टउडले सम्भव भएसम्म प्रोत्साहन गर्ने र सहभागि भई सहयोग गर्दछ । हाम्रो अनुभवमा क्षेत्रिय मापदण्ड निर्माण गर्ने प्रक्रिया असाध्य महत्वपूर्ण छ । क्षेत्रिय मापदण्ड गर्ने निर्माण गर्ने भनेको वन र मानव समुदायको भविष्यको लागि सर्वसाधारणलाई महत्वपूर्ण तथा वृहत्तर छलफल/अन्तर्क्रियामा सहभागि गराउने हो । अर्को शब्दमा भन्ने हो भने क्षेत्रिय मापदण्ड निर्माण गर्ने प्रक्रियालाई खाली एउटा प्राविधिक मापदण्ड निर्माण गर्ने रूपमा मात्र हेरिनु हुदैन, यो त दीगो वन व्यवस्थापन गर्ने तह सम्म नै पुग्ने एउटा महत्वपूर्ण प्रक्या पो हो ।

एफ.एस.सी. को प्रक्रिया अनुसार क्षेत्रिय कार्य समुहले क्षेत्रिय मापदण्ड बनाउने, स्थलगत रूपमा नै परिक्षण गर्ने, परिमार्जन गर्ने र क्षेत्रिय कार्यसमुहले नै मापदण्ड स्विकृत गरी र अनुमोदनको लागि एफ.एस.सी अन्तराष्ट्रिय मुख्यालयमा पठाउने काम गर्दछन् । यी मापदण्डहरू स्विकृत भएपछि भने एफ.एस.सी. अनुमोदित मापदण्डको मान्यता पाउछन् । यसरी अनमोदन भइसकेपछि एफ.एस.सी बाट सम्बन्धन प्राप्त प्रमाणिकरण निकायहरू (जस्तै स्मार्टउड) ले यी मापदण्डहरूलाई त्यो देश/क्षेत्रमा **अनिवार्यरूपमा** आधारभुत शुरुवाती विन्दुको रूपमा प्रयोग गर्नुपर्दछ । प्रमाणिकरण गर्ने निकायहरू बरु यी क्षेत्रिय मापदण्ड भन्दा अझ बढि Strict हुन सक्छन् तर स्विकृत मापदण्ड भन्दा Flexible हुन भने पाउदैनन् ।

एफ.एस.सी मान्यता प्राप्त भएका क्षेत्रिय मापदण्डले नसमेटेका देश अथवा क्षेत्रहरूको हकमा स्मार्टउडले वन व्यवस्थापन मुल्याङ्कन गर्नको लागि स्थानिय रूपमा अवलम्बन गरिएका वा अन्तरिम मापदण्डहरू बनाउने छ । यसरी अवलम्बन गरिएका मापदण्डहरू स्मार्टउडका Generic मापदण्डमा राष्ट्रिय परिवेश अनुसार केहि फेरबदल र परिमार्जन गरी बनाइएका हुन्छन् । यस्ता परिमार्जनले देशको कानुनी आवश्यकताहरू वतावरणिय, सामाजिक, आर्थिक, पक्षहरूलाई उचित रूपले सम्बोधन गर्नुपर्दछ । तर यी मापदण्डहरू लागु हुने देशको आधिकारीक भाषामा अनुवाद गरी स्थलगत रूपमा मुल्याङ्कन हुनुभन्दा कम्तीमा ३० दिन अगावै सरोकारवालाहरू विच विचारविमर्शको लागि लगेकै हुनु पर्दछ । यस्ता मापदण्डहरू सरोकारवालासम्म इमेल, स्मार्टउडको आधिकारीक वेभसाईट मार्फत , हुलाकबाट अथवा बैठक छलफलहरूमा सिधै वा अन्य उपयुक्त विधि मार्फत पुचाइन्छ । नया मापदण्डहरू कार्यान्वयनमा

आउनु भन्दा अगावै एफ.एस.सी/ स्मार्टउडका अगाडिकै मापदण्ड बमोजिम प्रमाणित भएका वनव्यवस्थापनको हकमा भने नया मापदण्ड अवलम्बन गर्नको लागि कम्तिमा एक वर्षको समयसिमा दिइने छ ।

स्मार्टउडले अन्तरिम मापदण्डका सुचकांक र प्रमाणहरू निर्माण गर्नको लागि अन्य स्रोत साधनहरूको पनि उपयोग गरेको छ । अन्तरिम मापदण्ड निर्माण गर्ने क्रममा उपयोग गरिएका दस्तावेजहरू मध्ये केही तल दिएको छ ।

- FSC- STD – 01-001 (version 4-0) एफ.एस.सी. का सिद्धान्त तथा आधारहरू
- FSC-STD-20-003 (Version 2-1) स्थानिय स्तरमा अवलम्बन गरिएका एफ.एस.सी. मापदण्डहरू
- FSC-STD-20-002 (Version 2-1) एफ.एस.सी. मापदण्डका संरचना र त्यसमा अन्तर्निहित विषयवस्तुहरू
- FSC-POL-03-401 एफ.एस.सी. प्रमाणिकरण र आई.एल.ओ. महासन्धि
- FSC-STD-01-003 एस.एल.आइ.उम.एफ.का योग्यताका आधारहरू
- आर.ए/स्मार्टउडका वन व्यवस्थापन मुल्याङ्कन गर्ने Generic मापदण्ड, रेनफरेष्ट एलाइन्स, जनवरी २००८ ।
- स्मार्टउडको गैह्र काष्ठ वन पैदावार प्रमाणिकरण मापदण्ड, रेनफरेष्ट एलायन्स, नोभेम्बर २००२ ।

स्मार्टउडका मापदण्डका संरचना

स्मार्टउडका Generic मापदण्डहरू एफ.एस.सी का सिद्धान्त तथा आधारहरू (FSC-STD-01-001) संग प्रत्यक्ष रूपमा आधारित छन् । यी मापदण्डहरूमा प्रत्येक आधारमा विभिन्न सुचकहरू हुन्छन् । यिनै सुचकहरूको प्रयोगबाट नै मुल्याङ्कन गर्ने पक्ष (Assessor) ले वन व्यवस्थापन र वन व्यवस्थापन क्रियाकलापहरूको दिगोपना भए नभएको कुराको मुल्याङ्कन गर्न सुरु गर्दछन् ।

यी मापदण्डहरूलाई तल उल्लेखित गरे बमोजिम दश वटा सिद्धान्तमा विभाजन गरिएको छ ।

- १.० राष्ट्रिय कानून र एफ.एस.सी. का सिद्धान्त लागु भएको हुनुपर्ने
- २.० वन क्षेत्रको स्वामित्व, प्रयोगगर्ने अधिकार र दायित्व स्पष्ट भएको हुनुपर्ने
- ३.० आदिवासी जनताको अधिकार
- ४.० समुदायको सम्बन्ध र कामदारहरूको अधिकार
- ५.० वनवाट हुने आम्दानी
- ६.० वातावरणिय प्रभाव
- ७.० व्यवस्थापन योजना
- ८.० अनुगमन तथा मुल्याङ्कन
- ९.० संरक्षणको हिसावले उच्च महत्वका वनलाई जोगाइ राख्ने
- १०.० वृक्षरोपण

स्मार्टउडका यी मापदण्डहरूमा एफ.एस.सी का सिद्धान्त र आधारहरूलाई अक्षरस उल्लेख गरिएको छ र स्मार्टउडका आधारहरूलाई संगै राखिएको छ । स्मार्टउडका मुल्याङ्कनकर्ताले नै मुल्याङ्कन गर्नु नपर्ने

भनि उल्लेख गरिएको अवस्था (जस्तै वृक्षारोपण क्षेत्र नै छैन भने सिद्धान्त १० प्रयोग नहुने अवस्था) मा बाहेक हरेक सिद्धान्त र आधारहरूको मुल्याङ्कन गर्नेपर्दछ ।

साना तथा ठुला वन व्यवस्थापनको लागि आधारहरू

वन व्यवस्थापनको अनुसार एफ.एस.सी. को निति बमोजिम नै स्मार्टउडले केहि निश्चित आधारहरूका लागि सूचकहरूको निर्माण गरेको छ । स्मार्टउडका अन्तरिम क्षेत्रिय मापदण्डहरूमा ठुला र साना वन व्यवस्थापन इकाइका लागि प्रष्टरूपमा परिभाषाहरू गरिएको छ । स्मार्टउडले क्षेत्रगत रूपमा सिमा बन्धन (Thresholds) नदिएको अवस्थामा ठुलो वन व्यवस्थापन भन्नाले ५० हजार हेक्टर भन्दा ठुलो वन क्षेत्रलाई मान्ने गरिन्छ । साना वन व्यवस्थापनको निकर्योल चाही एफ.एस.सी. को साना तथा कम इन्टेन्सिटीमा व्यवस्थित वन (एस.एल.आई.एम.एफ.) को आधारमा गरिन्छ । यस अनुसार साना वन व्यवस्थापन भनेको कि एफ.एस.सी. राष्ट्रिय पहल (National Initiatives) ले तोके बमोजिम हुन्छ हैन भने एफ.एस.सी. को पुर्व निर्धारित १०० हेक्टर सम्म लाई साना व्यवस्थापन भन्ने बुझिन्छ ।

स्मार्टउडका मादण्डमा सर्वसाधारणले विचार दिने र प्रमाणिकरण गर्ने प्रक्रिया

प्रमाणिकरणमा सार्वजनिक र निजि दुवै पक्षहरू रहन्छन् । कानुनले तोकेको अवस्था तथा प्रमाणित इकाइले सार्वजनिक रूपमा वितरण गर्न स्विकृत दिएका अवस्थामा बाहेक प्रमाणिकरण मुल्याङ्कन सार्वजनिक अभिलेख होइनन् । तथापी प्रत्येक वन व्यवस्थापनले तिन वटा सार्वजनिक दस्तावेजहरू राखेका हुन्छन् ।

१) स्थलगत अध्ययन हुनुभन्दा कमसेकम ३० दिन अगाडि नै आयोजना गर्नुपर्ने सार्वजनिक सरोकारवालासंगको विचारविमर्श सम्बन्धि दस्तावेज

२) प्रमाणिकरण गर्न प्रयोग गरिने मापदण्डहरू

३) प्रत्येक वन प्रमाणिकरण भइसकेपछि वनाइएको प्रमाणिकरण सम्बन्धि सारांश

सरोकारवालाहरूसंग भएको छलफलको प्रतिवेदनले सर्वसाधारणलाई कमसेकम ३० दिन अगाडि नै मुल्याङ्कन सम्बन्धि कुराहरू जानकारी दिन्छ । यो प्रतिवेदन वनको मुल्याङ्कन हुनु अगाडि फ्याक्सबाट, हुलाक, इमेल अथवा प्रत्यक्ष रूपमा भेटेर नै वितरण गरिन्छ । स्मार्टउडले प्रमाणिकरण गर्न प्रयोग गर्ने मापदण्डहरू सार्वजनिक रेकर्डको एउटा पक्ष हो जुन वन प्रमाणिकरण मुल्याङ्कन भन्दा अगाडि अथवा मुल्याङ्कनकै शिलशिलामा सार्वजनिक रूपमा वितरण गरिन्छ । प्रमाणिकरण सम्बन्धि सारांश भने प्रमाणिकरण सम्पन्न भैसकेपछि अन्तिममा उपलब्ध गराइन्छ ।

यी तिनवटै दस्तावेजहरू स्मार्टउडले स्मार्टउडको वेबसाइट www.smartwod.org मा लगउन गरेर वा स्मार्टउडको क्षेत्रिय कार्यालयमा सम्पर्क गरि लिन सकिन्छ । हामी यहाहरूलाई हाम्रा प्रतिनिधिहरू, प्रमाणित निकाय, प्रमाणिकरण मापदण्ड अथवा प्रमाणित गर्ने प्रक्रिया वारेमा आफ्ना सकारात्मक वा नकारात्मक जे जस्ता धारणाहरू छन् हामीलाई उपलब्ध गराउनको लागि अनुरोध गर्दछौ ।

* आधार ६.१, ६.२, ६.४, ७.१, ७.२, ७.३, ७.४, ८.१, ८.३, ८.४, ८.५, ९.१, १०.५, र १०.८)

विषयवस्तु

क) मापदण्डले समेटेको क्षेत्र

यो मापदण्डहरू नेपालमा बन व्यवस्थापन र उद्यम प्रमाणिकरणको लागि आधार बन्नेछन् ।

ख) मापदण्ड लागुहुने

यो मापदण्ड नोभेम्बर २००९ देखि लागु हुनेछ ।

ग) सन्दर्भ सुचि

- FSC-STD-01-001 V.4.0 एफ.एस.सी.सिद्धान्त तथा आधारहरू
- FSC-STD-01-002 (Draft1-0) FSC शब्द सुचि

घ) शब्द तथा परिभाषाहरू

शाराँस

एफ एम इ :

वन व्यवस्थापन उद्यम

एफ एस सी:

फरेष्ट स्टवार्डसिप काउन्सिल

एच सी भि एफ:

उच्च संरक्षण महत्वको वन क्षेत्र

आर ए:

रेनफरेष्ट एलायन्स

एस एल आइ एम एफ:

साना तथा न्युन लगाव वनहरू

एस डब्लु:

स्मार्टउड

नेपालको वन व्यवस्थापन परिक्षणको लागि रेनफरेष्ट एलायन्स/स्मार्टउड अन्तरिम मापदण्ड
सिद्धान्त १

राष्ट्रिय कानूनहरू र फरेष्ट स्टेवार्डसीप काउन्सिल
(FSC) का सिद्धान्तहरूलाई लागू गरेको हुनुपर्ने

यो सिद्धान्तले वन व्यवस्थापन गर्दा राष्ट्रिय कानूनहरू, अन्तर्राष्ट्रिय सन्धी संझौताहरूआदि कुराहरूलाई लागू तथा सम्मान गर्नुपर्ने कुरा जाहेर गरेको छ ।

१.१ वन व्यवस्थापन कार्य गर्दा राष्ट्रिय तथा स्थानीय कानूनहरू र प्रशासकीय आवश्यकताहरू पूरा गरेको हुनुपर्दछ ।

काठजन्य वन पैदावार व्यवस्थापन सम्बन्धमा

१.१.१ वन व्यवस्थापन कार्य गर्दा राष्ट्रिय, क्षेत्रीय तथा जिल्लाका स्थानीय तहका कानुनी प्रावधानहरूको पालना गरेको हुनु पर्दछ ।

१.१.२ वन व्यवस्थाकले सूचकाङ्क १.१.१ मा उल्लेख गरे बमोजिमका कानुनी प्रावधान पूरा गर्न नसकेको अवस्था पाइएमा सो कार्यान्वयनका लागि निश्चित क्रियाकलाप तय गरी कार्यान्वयन गर्नु पर्दछ ।

गैरकाष्ठ वनपैदावार व्यवस्थापन सम्बन्धमा

१.१.१ काष्ठजन्य वन पैदावारसरह हुनेछ ।

१.१.२ काष्ठजन्य वन पैदावारसरह हुनेछ ।

१.२ कानून बमोजिम तोकेको राजश्व, कर तथा अन्य सबैखाले रकमहरू तिरेको हुनु पर्दछ ।

काष्ठजन्य वन पैदावारको सम्बन्धमा

१.२.१ वन व्यवस्थापकले वन क्षेत्रबाट पैदावारहरू (काठ) प्राप्त गर्दा तिर्नुपर्ने शुल्कहरू राजश्व, करहरू बुझाएको प्रमाणहरू अध्यावधिक गर्नु पर्दछ ।

१.२.२ वन व्यवस्थापकले सूचकाङ्क नं. १.२.१ बमोजिम नगरेको/गर्न नसकेको भए सो कार्य कहिलेसम्म बुझाउने भनी सम्बन्धित संस्था निकायसँग सहमति भएको अध्यावधिक अभिलेख योजना राख्नु पर्दछ ।

गैर काष्ठ पैदावारको हकमा

१.२.१ गैरकाष्ठ वन पैदावारको हकमा व्यवस्थापकले/सङ्कलकले सङ्कलन इजाजत पत्र, सङ्कलन पूर्जि, सङ्कलन करार वा खेती अनुमति लिएको हुनु पर्दछ साथै सो कार्य गर्दा बुझाउनु पर्ने शुल्क, राजश्व आदि बुझाउनु पर्दछ ।

१.२.२ गैरकाष्ठ वन पैदावारका हकमासमेत माथि उल्लेख भएबमोजिम हुनेछ ।

१.३ राष्ट्रले प्रतिबद्धता जाहेर गरेका सम्बन्धित सन्धीहरूजस्तै :- अन्तर्राष्ट्रिय मजदूर संगठन (ILO), साइटीस (CITES), जैविक विविधता महासन्धी (CBD), आइटीटीओ (ITTO) आदिका प्रावधानहरूलाई सम्मान गरेको हुनु पर्दछ ।

काष्ठजन्य वन पैदावारको सम्बन्धमा

१.३.१ वन व्यवस्थापन कार्य गर्दा व्यवस्थापकले सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि, सम्झौता तथा प्रशासनिक प्रावधानहरूको बारे सजग भई जानकारी हुनुपर्दछ ।

१.३.२ काष्ठ वन पैदावारका हकमा वन व्यवस्थापन कार्य गर्दा साइटिस, जैविक विविधता महासन्धि तथा अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठनका धारा २९, ८७, ९८, १००, १०५, १११, १३८ र १८२ सम्बन्धी प्रावधानका कार्य बमोजिम गरेको हुनु पर्दछ ।

१.३.३ अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा प्रतिबन्धित पैदावारहरूको सङ्कलन गर्न अनुमति दिइने छैन ।

गैरकाष्ठ वन पैदावारको सम्बन्धमा

१.३.१ गैर काष्ठ वन पैदावारका सम्बन्धमा पनि माथिको १.३.१ मा उल्लेख गरिएअनुसार हुनेछ ।

१.३.२ गैरकाष्ठ जन्य वन पैदावारका हकमा पनि साइटिस अनुसूचि १ मा भएका पैदावारहरूलाई संकलन गरिने छैन ।

१.३.३ गैरकाष्ठ वन पैदावारको हकमा पनि माथिको १.३.३ मा उल्लेख गरिएअनुसार नै हुनेछ ।

सामुदायिक वनको हकमा प्रतिबन्धित वन्यजन्तु तथा वनस्पतिको संरक्षणमा के कस्ता पहलहरू गरिएका छन्, इत्यादि कुराहरूबाट पुष्ट्याई हुन सक्दछ ।

१.४ राष्ट्रिय कानून, नीति र फरेष्ट स्टेवार्डसीप काउन्सिल (FSC) का सिद्धान्तहरू बीच द्वन्द देखिएमा सरोकारवाला बीच सहमति भई सो कुरा औल्याउनु पर्दछ ।

काष्ठजन्य वन पैदावारको सम्बन्धमा

१.४.१ काष्ठजन्य वनपैदावारको हकमा: वन व्यवस्थापकले वा अडिटरले प्रमाणीकरणको परीक्षणको बेलामा विधान कानून तथा FSC का सिद्धान्त र आधारहरू एवं अन्तर्राष्ट्रिय सन्धी/सम्भौताहरू बीच विवाद देखिएमा औल्याउन पर्दछ ।

१.४.२ बाभिएका कुराहरू सम्बन्धित नीतिगत तह र फरेष्ट स्टेवार्डसीप काउन्सिल (FSC) को केन्द्रीय तहमा जानकारी गराउनु पर्दछ ।

गैरकाष्ठजन्य वन पैदावारको सम्बन्धमा

१.४.२ गैरकाष्ठ वन पैदावारको हकमासमेत माथि १.४.१ मा उल्लेख गरिएबमोजिम हुनेछ ।

१.४.३ तोकिएका उपभोक्ताबाहेक अन्य पक्षले वन पैदावार संकलन गरेमा सम्पूर्ण वन क्षेत्रभित्र सोको अनुगमन तथा आवश्यक परेमा नियन्त्रणसमेत गर्नुपर्नेछ ।

१.५ वन व्यवस्थापन गरिने क्षेत्रलाई गैह्र कानुनी कार्यहरू जस्तै: अतिक्रमण, अवैध बसोबास आदिबाट संरक्षण गरेको हुनु पर्दछ ।

काष्ठजन्य वन पैदावारको सम्बन्धमा

१.५.१ काष्ठजन्य पैदावारको हकमा: वन व्यवस्थापन क्षेत्र गैर कानुनी कार्यहरू जस्तै: घरछाप्रो निर्माण, चोरी शिकारी तथा अवैधानिक रूपमा वन पैदावार सङ्कलन कार्यबाट सुरक्षित हुनुपर्नेछ ।

१.५.२ वन व्यवस्थापन क्षेत्रभित्र गैर कानुनी कामकाजहरू सञ्चालन नभएको प्रमाण पेश गर्नुपर्नेछ ।

१.५.३ ठूलो क्षेत्रमा वन वर्दन कार्यगर्दा कुनै पनि अवैधानिक कटान भएको, बसोबास, नियन्त्रण वा अन्य अनियन्त्रीत क्रियाकलापहरू सञ्चालन नभएका उपयुक्त प्रतिवेदनहरूको दस्तावेजिकरण प्रक्रिया स्थापित भएको हुनुपर्नेछ ।

गैरकाष्ठ वन पैदावारका हकमा

१.५.१ काष्ठजन्य वन पैदावारको हकमा पनि १.५.१ बमोजिम नै हुनेछ ।

१.५.२ काष्ठजन्य वन पैदावारको हकमा पनि १.५.२ बमोजिम नै हुनेछ ।

१.५.३ काष्ठजन्य वन पैदावारको हकमा पनि १.५.३ बमोजिम नै हुनेछ ।

१.६ वन व्यवस्थापकहरूले फरेष्ट स्टेवार्डसीप काउन्सिल (FSC) ले प्रतिपादन गरेका आधारहरूलाई दीर्घकालीन रूपमा लागू गर्ने प्रतिवद्धता जाहेर गर्नु पर्दछ ।

काष्ठजन्य वन पैदावारका हकमा

१.६.१. FSC का मापदण्डहरूलाई लागू गर्ने प्रतिबद्धता जाहेर गरेका कार्यनीति तथा प्रावधानहरूतयार गरी सार्वजनिक गरेको हुनुपर्दछ ।

१.६.२. वन व्यवस्थापन क्षेत्र वरिपरि FSC का सिद्धान्त र आधारहरूसँग पूर्णरूपले बाकिने गरी कार्य गर्न पाइने छैन ।

गैरकाष्ठ जन्य वन पैदावारका हकमा

१.६.१ गैरकाष्ठ जन्य वन पैदावारको हकमा पनि १.६.१ बमोजिम नै हुनेछ ।

१.६.२ गैरकाष्ठ जन्य वन पैदावारको हकमा पनि १.६.२ बमोजिम नै हुनेछ ।

सिद्धान्त २

वन क्षेत्रको स्वामित्व, प्रयोग गर्ने अधिकार र

त्यसमाथिको दायित्व स्पष्ट भएको हुनुपर्ने

प्रस्तुत सिद्धान्तले वनका हकदारलाई वन क्षेत्रको दीर्घकालीन व्यवस्थापन र उपयोग गर्ने अधिकारको ग्यारेन्टी हुनुपर्ने आसय व्यक्त गरेको छ ।

२.१ दीर्घकालीन रूपमा वनको उपयोग गर्ने प्रमाणहरू रहेको जस्तै: पौराणिक कालदेखि प्रयोग गर्दै आएको वन सम्बन्धित उपभोक्ताको अधिकार, कबुलियतीनामा आदि खुलेका प्रमाणहरूसमेतको हुनुपर्दछ ।

काष्ठजन्य वनपैदावारका हकमा

२.१.१ वन व्यवस्थापकले व्यवस्थापन गर्ने वन क्षेत्रको स्वामित्व, व्यवस्थापन तथा प्रयोग गर्ने अधिकार प्राप्त गरेको हुनुपर्दछ ।

२.१.२ सा.व.उ.स.हरूले विधान तथा कार्ययोजना हस्तान्तरण प्रमाणपत्र प्राप्त गरेको हुनुपर्नेछ ।

२.१.३ परम्परागत अधिकार प्रयोग तथा कबुलियती अधिकारका बारेमा कार्ययोजना, विधान तथा निर्णय पुस्तिकाहरूमा उल्लेख भएको हुनुपर्दछ । गैरकाष्ठ पैदावारहरूको हकमा पनि उही हुनेछ ।

गैरकाष्ठ वन पैदावारका हकमा

२.१.१ काष्ठजन्य वन पैदावारको २.१.१ अनुसार नै हुनेछ ।

२.१.२ काष्ठजन्य वन पैदावारको २.१.२ अनुसार नै हुनेछ ।

२.१.३ काष्ठजन्य वन पैदावारको २.१.३ अनुसार नै हुनेछ ।

२.२ स्थानीय समुदायहरू वन स्रोतको उपयोग गर्ने, व्यवस्थापन गर्ने, नियन्त्रण गर्ने आदि कुरामा अधिकार सम्पन्न हुनुपर्दछ । तर वन क्षेत्रको नियन्त्रण तथा उपयोग गर्ने अधिकार प्रत्यायोजन गरेको अवस्थामा भने यस्तो कुरा लागू हुँदैन ।

काष्ठजन्य वन पैदावारका हकमा

२.२.१ स्थानीय समुदायको परम्परागत अधिकार वन स्रोत उपयोग अधिकार सम्बन्धमा वन कार्ययोजना नक्साङ्कनसमेत गरेको हुनुपर्दछ ।

२.२.२ वन व्यवस्थापन कार्य गर्दा स्थानीय रूपमा समुदायहरूको उपयोग अधिकार संकुचनको अवस्था भएमा सो को कार्य गर्न उक्त समुदायबाट दिइएको तथा अन्य प्रमाणहरूको निर्णयपुस्तिका तथा अभिलेखमा उल्लेख गरेका प्रमाणहरू पेश गर्नुपर्दछ ।

२.२.३. तोकिएका उपभोक्ता बाहेकका अन्य समुदायहरूलाई काष्ठ वन पैदावार उपयोगको कानुनी सहमती, दीर्घकालीन स्थानीय संरचनाबमोजिम नियन्त्रित सुविधा उपलब्ध गराउनु पर्दछ । सो कुरा कार्ययोजनामा उल्लेख गरिएको हुनुपर्दछ,

गैरकाष्ठ वन पैदावारका हकमा

२.२.१ काष्ठजन्य वन पैदावारको २.२.१ बमोजिम नै हुनेछ ।

२.२.२ काष्ठजन्य वन पैदावारको २.२.२ बमोजिम नै हुनेछ ।

२.२.३ काष्ठजन्य वन पैदावारको २.२.३ बमोजिम नै हुनेछ ।

२.३ वन क्षेत्रको स्वामित्व, उपयोग र अन्य अधिकार सम्बन्धमा देखिने विवादहरू समाधान गर्ने संरचना भएको हुनु पर्दछ । प्रमाणीकरण मूल्याङ्कनको समयमा कुनै उल्लेख्य विवाद देखा परेमा सो को स्तरहेरि ठूलो देखिएमा वन प्रमाणीकरण हुन योग्य हुने छैन ।

काष्ठजन्य वन पैदावारका हकमा

२.३.१ वन व्यवस्थापकहरूले स्वामित्व तथा प्रयोग अभिलेख जस्ता विषयमा देखिएका विवादहरूको समाधान गर्ने उपयुक्त संरचना तथा प्रावधानहरूको व्यवस्था गरी सोको प्रयोग गरी समाधान गर्नुपर्दछ । यस्ता कुराहरू कार्ययोजना विधान तथा निर्णय पुस्तिकाको निरीक्षण गर्ने गरी हेर्न सकिनेछ ।

२.३.२ धेरै प्रकारका जनचासो रहेका तिब्र विवादित वन क्षेत्रलाई वन व्यवस्थापकले प्रमाणीकरणको प्रक्रियामा सामेल गराउनु हुँदैन ।

गैरकाष्ठ वन पैदावारका हकमा

२.३.१ काष्ठजन्य वन पैदावारको २.३.१ बमोजिम नै हुनेछ ।

२.३.२ काष्ठजन्य वन पैदावारको २.३.२ बमोजिम नै हुनेछ ।

उदाहरणका लागि :

- सामुदायिक वनमा नजिक तथा टाढाका उपभोक्ताहरू समावेश नगरिएमा, वन पैदावार जस्तै: काठ, दाउरा, गैरकाष्ठ वन पैदावार आदिको वितरण न्यायोचित नभएमा अथवा अन्य विभिन्न कारणहरूले द्वन्द्वको सिर्जना हुन्छ । ती समस्याहरू समाधानको लागि निम्न संरचनाहरूको भूमिका स्पष्ट हुनुपर्दछ ।
- वन उपभोक्ता समूह, वन उपभोक्ता समिति
- जिल्ला वन कार्यालय, सामुदायिक वन उपभोक्ता महासंघ, नेपाल

सिद्धान्त-३

आदिवासी जनता (Indigenous people) को अधिकार

अन्य कुनै निकाय वा व्यक्तिलाई अधिकार प्रत्यायोजन गरेको अवस्थामा बाहेक आदिवासीहरूलाई परम्परागत रूपमा चर्चिदै आएको वनक्षेत्रबाट वन्चित गर्न नहुने कुरा यो सिद्धान्तले औल्याएको छ ।

३.१ आदिवासी समुदायले वनको व्यवस्थापन तथा नियन्त्रण गरेको हुनुपर्दछ ।

काष्ठजन्य वन पैदावारका हकमा

- ३.१.१ पौराणिककाल देखि पूर्ण वा आंशिक रूपमा प्रयोग हुँदै आएको वनक्षेत्रमा स्थानीय वा टाढाका आदिवासीलाई उनीहरूको वन स्रोत माथिको हक, उपभोग र व्यवसायलाई सम्मान गरी सामेल गरिएको हुनुपर्दछ र सो को कार्ययोजना उल्लेख गरिएको हुनु पर्दछ ।
- ३.१.२ वन वर्दन कार्य देखिएका विवादहरू समाधान भैसकेपछि वा समाधानका यथोचित र उपयुक्त प्रयासहरू गरेपछि मात्र शुरु गर्नुपर्नेछ । समाधानका प्रक्रिया तथा निर्णयहरूनिर्णयपुस्तिकामा वा अन्यत्र दस्तावेजीकरण गर्नुपर्नेछ ।
- ३.१.३ आदिवासी जनताहरूसँग गरिएका सहमतिहरूको सम्मान गर्ने तथा निर्णय पुस्तिकामा उल्लेख गरिएको हुनुपर्नेछ ।

गैरकाष्ठ वन पैदावारका हकमा

- ३.१.१ काष्ठजन्य वन पैदावारको ३.१.१ बमोजिम नै हुनेछ ।
 - ३.१.२ काष्ठजन्य वन पैदावारको ३.१.२ बमोजिम नै हुनेछ ।
 - ३.१.३ काष्ठजन्य वन पैदावारको ३.१.३ बमोजिम नै हुनेछ ।
- ३.२ आदिवासी जनसमुदायलाई वन व्यवस्थापन गर्ने, उपयोग गर्ने र स्वामित्व कायम रहने अधिकारहरूबाट वन्चित गरिएको हुनु हुँदैन ।

काष्ठजन्य वन पैदावारका हकमा

- ३.२.१ वन व्यवस्थापन कार्य गर्दा स्रोत उपयोग तथा स्वामित्व अधिकारको हुनसक्ने सम्भावित खतराहरूको पहिचान गरी कार्ययोजना तथा निर्णयपुस्तिकामा उल्लेख गर्ने र त्यस्ता खतराहरूको रोकथामको लागि उत्पन्न हुने नकारात्मक असरहरूको रोकथाम गर्ने आवश्यक कार्य गर्नुपर्नेछ ।

गैरकाष्ठ वन पैदावारका हकमा

- ३.२.१ काष्ठजन्य वन पैदावारको ३.२.१ बमोजिम नै हुनेछ ।
- ३.३ आदिवासीकै समन्वय र समझदारीमा उनीहरूको साँस्कृतिक, धार्मिक, आर्थिक तथा पर्यावरणीय हिसाबले महत्व राख्ने क्षेत्रहरू पहिचान गरी संरक्षण गर्नुपर्दछ ।

काष्ठजन्य वन पैदावारका हकमा

- ३.३.१ परम्परागत, साँस्कृतिक, धार्मिक, आर्थिक तथा पर्यावरणीय महत्वका क्षेत्रहरू वन कार्ययोजना नक्सा तथा सम्बन्धित वन क्षेत्रमा उल्लेख गरेको हुनुपर्दछ ।
- ३.३.२ ३.३.१ मा उल्लेख गरिएका क्षेत्रहरूको पहिचान गर्ने प्रक्रियामा स्थानीय आदिवासीहरूको सहभागिता हुनुपर्दछ ।
- ३.३.३ कार्ययोजनामा उल्लेखित विशिष्ट क्षेत्रहरूको वन वर्दन कार्य गर्दा संरक्षण गर्नुपर्नेछ ।

गैरकाष्ठ वन पैदावारका हकमा

- ३.३.१ काष्ठजन्य वन पैदावारको ३.३.१ बमोजिम नै हुनेछ ।
 - ३.३.२ काष्ठजन्य वन पैदावारको ३.३.२ बमोजिम नै हुनेछ ।
 - ३.३.३ काष्ठजन्य वन पैदावारको ३.३.३ बमोजिम नै हुनेछ ।
- ३.४ आदिवासीको वनस्रोत सम्बन्धमा मौजुदा ज्ञान (**Indigenous Knowledge**) लाई भरपुर उपयोग गरी त्यसवापत क्षतिपूर्ति (**Compensation**) दिनु पर्दछ ।

काष्ठजन्य वन पैदावारका हकमा

- ३.४.१ व्यवसायिक उद्देश्यको लागि परम्परागत ज्ञान सीपहरूको प्रयोग गरिने भएमा सो कुरा प्रयोग गरिने सहमति/सम्झौतामा उल्लेख गरिएको हुनुपर्दछ ।

३.४.२ वन सम्बर्धन कार्य गर्दा आदिवासीहरूको चाहनामा संकुचन हुने सम्भावना भएमा सो कार्य गर्न अगावै क्षतिपूर्तिको व्यवस्था गरेको हुनुपर्दछ ।

गैरकाष्ठ वन पैदावारका हकमा

३.४.१ काष्ठजन्य वन पैदावारको ३.४.१, बमोजिम नै हुनेछ ।

३.४.२ काष्ठजन्य वन पैदावारको ३.४.२, बमोजिम नै हुनेछ ।

सिद्धान्त -४

समुदायको सम्बन्ध र कामदारहरूको अधिकार

वन व्यवस्थापन कार्य समुदाय र वनमा काम गर्ने कामदारको दीर्घकालीन आर्थिक तथा सामाजिक हित अनुकूल हुनु पर्दछ ।

४.१ वन व्यवस्थापन क्षेत्रसँग जोडिएका वा सरोकार राख्ने स्थानीय समुदायलाई रोजगारी, तालिम तथा नोकरीका अवसरहरू उपलब्ध गराउनु पर्दछ ।

काष्ठजन्य वन पैदावारको हकमा

४.१.१ वनपैदावारको सङ्कलन गर्ने, वनमा काम गर्ने आदि क्रियाकलापमा वन उपभोक्ता समूहलाई प्राथमिकता दिनुपर्दछ । सम्बन्धित समूहकै सदस्यहरू लाई तालीम सम्बन्धी अवसर दिनुपर्दछ ।

४.१.२ वन व्यवस्थापनको नीति तथा निर्माण कार्यान्वयन गर्दा न्यायोचितताको सिद्धान्त बमोजिम नियुक्ती, बढुवा, तलब भत्ता सम्बन्धित सुविधा तथा सामाजिक सुरक्षा को सुनिश्चितता हुनुपर्दछ ।

गैरकाष्ठ वन पैदावार हकमा

४.१.१ गैरकाष्ठ वन पैदावारको हकमा गैरकाष्ठ वन पैदावार संकलन तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी क्रियाकलापहरूमा काम लगाउँदा तथा अन्य कुनै अवसर प्रदान गर्दा, स्वामित्व व्यवस्थापन, तालिम जनशक्ति व्यवस्थापन गर्दा स्थानीय समुदाय तथा बासिन्दाहरूलाई पहिलो प्राथमिकता दिनुपर्नेछ । यस्ता प्रावधानहरूको अभिलेख राख्नुपर्नेछ ।

४.१.२ काष्ठजन्य वन पैदावारको ४.१.२ बमोजिम नै हुनेछ ।

४.२ वन व्यवस्थापन पक्षले प्रचलित कानून तथा नीति बमोजिम कामदार तथा उनीहरूका परिवारको स्वास्थ्य र सुरक्षा व्यवस्थालाई सुनिश्चित गरेको हुनु पर्दछ ।

काष्ठजन्य वन पैदावारका हकमा

४.२.१ पूर्णकालीन कर्मचारी कामदारका लागि कम्तिमा स्थानीय चलन चल्ती अनुसारको ज्यालादर अनुसार सुविधा भएको हुनुपर्नेछ । अन्य सुविधाहरू जस्तै स्वास्थ्य उपचार, निवृत्तिभरण, क्षतिपूर्ती, खाद्यान्न तथा घरभाडा सुविधा उपलब्ध गराउनु पर्नेछ । समानकाम गर्ने महिला, जनजाती वा अन्य कसैलाई पनि समान ज्यालाको व्यवस्था गर्नुपर्नेछ ।

४.२.२ वन व्यवस्थापन कार्य गर्दा कामदारहरूको सुरक्षा व्यवस्था तयगरी सोको कार्यान्वयन गर्नुपर्दछ ।

४.२.३ कामदारहरूको स्वास्थ्य तथा सुरक्षा व्यवस्था राष्ट्रिय मापदण्डअनुरूप गरेको हुनुपर्दछ ।

४.२.४ वन वर्धन कार्यसँग सम्बन्धित दुर्घटनाहरूको सुरक्षाबारे अभिलेख राख्नुपर्नेछ ।

४.२.५ कामदारहरूलाई कामको प्रकृतिसँग मेल खाने र उपयुक्त सुरक्षा औजारहरू प्रदान गरिएको हुनुपर्दछ ।

गैरकाष्ठ वन पैदावारको हकमा

४.२.१ काष्ठजन्य वन पैदावारको ४.२.१ बमोजिम नै हुनेछ ।

- ४.२.२ काष्ठजन्य वन पैदावारको ४.२.२ बमोजिम नै हुनेछ ।
- ४.२.३ राष्ट्रिय मापदण्डअनुरूप कामदारहरूको स्वास्थ्य तथा सुरक्षाको व्यवस्था गरेको हुनुपर्दछ । गैरकाष्ठ वन पैदावारहरू कटान तरिका, प्रशोधन प्रक्रिया तथा सुविधाहरू कामदारहरू तथा प्रशोधित पैदावार उपभोक्ताहरूको लागि सुरक्षित तथा स्वास्थ्यको दृष्टिकोणले उपयुक्त हुनुपर्दछ ।
- ४.२.४ काष्ठजन्य वन पैदावारको ४.२.४ बमोजिम नै हुनेछ ।
- ४.२.५ काष्ठजन्य वन पैदावारको ४.२.५ बमोजिम नै हुनेछ ।
- ४.३ कामदारको अधिकार अन्तर्राष्ट्रिय मजदुर संगठन (ILO) सन्धिको धारा ८९ र ९८ बमोजिम सुनिश्चित भएको हुनुपर्दछ ।

काष्ठजन्य वन पैदावारका हकमा

- ४.३.१ कामदारलाई पेशागत संगठन गर्ने तथा ज्याला वा अन्य हक हितका विषयमा संवाद र Bargain गर्न सक्ने व्यवस्था व्यवस्थापकको नीतिहरूमा हुनुपर्दछ ।

गैरकाष्ठ वन पैदावारका हकमा

- ४.३.१ काष्ठजन्य वन पैदावारको ४.३.१ बमोजिम नै हुनेछ ।
- ४.४ वन व्यवस्थापन योजना कार्यान्वयन गर्दा पर्ने सामाजिक प्रभाव सम्बन्धी कुराहरू व्यवस्थापन योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन तहमै सम्बोधन गरिनुपर्दछ । यस्तो प्रभाव प्रभावित जनसमुदायमा छलफल गरी पत्ता लगाउनुपर्दछ ।

काष्ठजन्य वन पैदावारका हकमा

- ४.४.१ वन व्यवस्थापन क्रियाकलापसँग सम्बन्धित आर्थिक तथा सामाजिक प्रभावहरूको स्थानीय सरोकारवालाहरूको सहभागितामा वन व्यवस्थापकले मूल्याङ्कन गर्नुपर्दछ । यस्तो मूल्याङ्कन कार्य, वन वर्दन कार्यको लगाव तथा मात्रा अनुसार हुनुपर्दछ ।
- ४.४.२ वन व्यवस्थापकले वन व्यवस्थापन योजना निर्माण गर्दा तथा कार्यान्वयन गर्दा स्थानीय समुदायबाट प्राप्त विचार/धारणाहरूलाई ध्यान दिएको हुनुपर्दछ ।

गैरकाष्ठ वन पैदावारका हकमा

- ४.४.१ काष्ठजन्य वन पैदावारको ४.४.१ बमोजिम नै हुनेछ ।
- ४.४.२ काष्ठजन्य वन पैदावारको ४.४.२ बमोजिम नै हुनेछ ।
- ४.५ स्थानीय जनताको जीविकोपार्जन, अधिकार तथा सम्पत्ति हनन वा नोक्सानी भएमा सो को न्यायोचित समाधानको लागि गुनासो सुन्ने उपयुक्त संरचना भएको हुनुपर्दछ ।

काष्ठजन्य वन पैदावारका हकमा

- ४.५.१ वन व्यवस्थापकको स्थानीय जनता तथा उपभोक्ता समूहलाई प्रभाव पार्ने खालका नीति तथा नोक्सानीहरूसँग सम्बन्धित गुनासोहरूजस्तै कानुनी अधिकार नघटाउन उल्लेख्य र उपयुक्त प्रयास गरेको हुनुपर्दछ । यस्ता गुनासाहरूबारे गरिएका कार्यहरूको अभिलेख राख्नुपर्दछ ।
- ४.५.२ गुनासो सुन्ने तथा त्यससम्बन्धी नोक्सानीको क्षतिपूर्ति दिने उपयुक्त प्रक्रिया तय गरी कार्यान्वयन गरि सो सम्बन्धी दुरुस्त अभिलेख राख्नुपर्दछ ।

गैरकाष्ठ वन पैदावारका हकमा

- ४.५.१ काष्ठजन्य वन पैदावारको ४.५.१ बमोजिम नै हुनेछ ।
- ४.५.२ काष्ठजन्य वन पैदावारको ४.५.२ बमोजिम नै हुनेछ ।

सिद्धान्त - ५

वनबाट हुने आम्दानी

वन व्यवस्थापनका आर्थिक, वातावरणीय र सामाजिक उद्देश्यहरू निरन्तर रूपमा पूरा हुन सक्ने गरी वन व्यवस्थापन कार्यबाट बहुआयामिक वन पैदावारको उत्पादन र सेवाहरूप्राप्त गर्नु पर्दछ ।

५.१ आर्थिकरूपमा दिगो भई वन व्यवस्थापन कार्यान्वयन गर्न, वातावरणलाई संरक्षण गर्न, सामाजिक उत्थान गर्न र वनको उत्पादकत्वलाई निरन्तरता दिन आवश्यक पर्ने पर्याप्त रकम हुनुपर्दछ ।

काष्ठवन पैदावारको हकमा

५.१.१ चालु तथा भविष्यमा खर्च गरिने बजेटले व्यवस्थापन योजना, सडक मर्मत/सुधार, वन सम्बर्द्धन कार्य दीर्घकालीन वनको अवस्था, वृद्धि, उत्पादन अनुगमन तथा संरक्षण लागत लगायतका वातावरणीय, सामाजिक तथा वन बर्द्धन प्रावधानहरू समावेश गर्नुपर्नेछ ।

५.१.२ वनबाट हुने आम्दानीको पूर्वानुमानहरू उपयुक्त मान्यताहरूमा आधारित हुनु पर्दछ ।

गैरकाष्ठ वनपैदावारको हकमा

५.१.१ चालु बजेट तथा भविष्यमा खर्च गरिने बजेटले व्यवस्थापन योजना, सडक मर्मत सुधार, दीर्घकालीन वनको अवस्था, गैरकाष्ठ वन पैदावार पुनरुत्थान अनुगमन तथा संरक्षण लागत लगायत वातावरणीय, सामाजिक तथा वन बर्द्धन प्रावधानहरू समावेश गर्नुपर्दछ ।

५.१.२ काष्ठजन्य वन पैदावारको ५.१.२ बमोजिम नै हुनेछ ।

५.२ वन व्यवस्थापनले वन पैदावारहरूलाई सकेसम्म स्थानीय रूपमा प्रशोधन गरी बजारसम्म पु-याउने चाँजो मिलाउनु पर्दछ ।

काष्ठजन्य वनपैदावारका हकमा

५.२.१ वन व्यवस्थापकले समग्र काष्ठ प्रजाती तथा प्रत्येक रुखको उच्चतम तथा उत्तम उपयोगमा ध्यान दिनुपर्दछ ।

५.२.२ वन व्यवस्थापकले प्रचुर मात्रामा रहेका, न्यून रूपमा जानकारीमा रहेका तथा प्रायः कम उपयोग हुने प्रजातीलाई निर्वाहमुखी तथा व्यवसायिक दृष्टिले प्रयोग गर्न प्रोत्साहन गर्नुपर्दछ ।

५.२.३ वन पैदावारको उपयोग तथा प्रशोधन गर्दा गैरकाष्ठ वन पैदावारहरूलाई पूर्णरूपमा विचार पु-याउनुपर्दछ ।

५.२.४ सम्भावना भएका क्षेत्रहरूमा सकेसम्म स्थानीयस्तरमै प्रशोधन गर्ने कार्यलाई प्राथमिकता दिनुपर्दछ ।

गैरकाष्ठ वन पैदावारको हकमा

५.२.१ वन व्यवस्थापकले प्रत्येक गैरकाष्ठ प्रजातीहरूको उच्चतम तथा उत्तम उपयोगको खोजी गर्नुपर्दछ ।

५.२.२ वन व्यवस्थापकले प्रचुरमात्रामा रहेका, न्यून रूपमा जानकारी भएका प्रायः कम प्रयोगमा आउने गैरकाष्ठ प्रजातीको निर्वाहमुखी तथा व्यावसायिक उपयोग गर्ने कार्यको प्रोत्साहन गर्नुपर्दछ । यद्यपी कममात्र जानकारी भएका गैरकाष्ठ वन पैदावारको उपयोग गर्दा स्थानीय उपयोग (जस्तै फल, औषधी, वन्यजन्तुलाई आकर्षण दिने प्रजाती आदि) र वनको विविधतामा नकारात्मक असर पर्न दिनुहुँदैन ।

५.२.३ गैरकाष्ठ वन पैदावारको उपयोग तथा प्रशोधन गर्दा काष्ठजन्य प्रजाती तथा उत्पादनहरूको बारेमा ध्यान पु-याउनुपर्दछ ।

- ५.२.४ सकेसम्म सम्भावना भएका पैदावार तथा क्षेत्रहरूमा स्थानीय स्तरमै प्रशोधन गर्ने कार्यलाई प्राथमिकता दिनुपर्दछ ।
- ५.२.५ सम्भावना तथा उपयुक्तताको आधारमा वन व्यवस्थापकले गैरकाष्ठ वन पैदावारहरूमा बहु प्रमाणीकरण प्रणाली (जस्तै: FSC, जैविक, स्वच्छ, व्यापार) अबलम्बन गर्नुपर्दछ ।
- ५.२.६ गैरकाष्ठ वन पैदावारहरूको कटान तथा व्यापारिक उपयोगमा ढाल्दा प्राप्त हुने उपउत्पादनहरूको पूनः प्रयोग गर्न सक्ने नसक्ने सम्भावनाहरूको अन्वेषण गर्नुपर्दछ ।
- ५.३ वन व्यवस्थापन कार्यान्वयन गर्दा वनलाई हानी नोक्सानी नगर्ने तथा प्रशोधन गर्दा कम भन्दा कम नोक्सानी हुने गरी गर्नु पर्दछ ।

काष्ठजन्य वन पैदावार

- ५.३.१ काठ कटान प्रविधि तथा काठ टुक्रिने, नोक्सान हुने तथा अन्य वन स्रोतको कम भन्दा कम नोक्सान हुनेगरी हुनुपर्दछ ।
- ५.३.२ कटान क्रियाकलाप गर्दा, वन क्षेत्रमै प्रशोधन वा चिरान गर्दा तथा बाहिर निकाल्दा हुने नोक्सानीलाई सकेसम्म न्यून गर्नुपर्दछ ।

गैरकाष्ठ वन पैदावार

- ५.३.१ गैरकाष्ठ वन पैदावार कटान तथा संकलन गर्दा बाँकी रहेको गैरकाष्ठ प्रजाती तथा अन्य वन स्रोतको नोक्सान नहुने/कम हुने गरी कटान प्रविधि निर्धारण गर्नुपर्दछ ।
- ५.३.२ गैरकाष्ठ वन पैदावार कटान तथा प्रशोधन गर्दा वन व्यवस्थापक तथा प्रशोधन केन्द्रहरूले सकेसम्म न्यूनतम नोक्सानी हुने र पूर्णप्रयोग गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्नेछ ।
- ५.४ वन व्यवस्थापनले वनबाट एउटा उत्पादन भन्दा विविध उत्पादनलाई जोड दिई स्थानीय अर्थतन्त्रलाई विविधिकरण गर्नु पर्दछ ।

काष्ठजन्य वन पैदावारको हकमा

- ५.४.१ वन व्यवस्थापकले वनबाट एउटा उत्पादन भन्दा विविध उत्पादनलाई जोड दिई स्थानीय अर्थतन्त्रलाई विविधिकरण गर्नुपर्दछ ।
- ५.४.२ स्थानीयस्तरमा सम्भव भएसम्म प्रशोधन गर्न प्रोत्साहित गर्नुपर्दछ ।
- ५.४.३ स्थानीय उपयुक्तताको आधारमा वन व्यवस्थापन कार्यले स्थानीय समुदायको जीविकोपार्जनका पक्षहरूमा सहयोग गर्नुपर्दछ ।

गैरकाष्ठ वन पैदावारको हकमा

- ५.४.१ काष्ठजन्य वन पैदावारको ५.४.१ बमोजिम नै हुनेछ ।
- ५.४.२ काष्ठजन्य वन पैदावारको ५.४.२ बमोजिम नै हुनेछ ।
- ५.४.३ काष्ठजन्य वन पैदावारको ५.४.३ बमोजिम नै हुनेछ ।
- ५.५ वन व्यवस्थापन कार्यान्वयन गर्दा वनबाट प्राप्त हुने सेवा र स्रोतहरू (जस्तै जलाधार, मत्स्यपालन आदि) को पहिचान गरी तिनीहरूको महत्व तथा मूल्यलाई जोगाई राख्नु पर्दछ ।

काष्ठजन्य वन पैदावारको हकमा

- ५.५.१ वन व्यवस्थापन कार्यले वनबाट प्राप्त हुने सेवाहरूजस्तै जलाधार संरक्षण, जलचर प्राणी व्यवस्थापन, चरिचरण, भूदृष्य, जैविक विविधता संरक्षण, प्राकृतिक मनोरम तथा पर्यटन जस्ता सेवाहरूपूर्ण रूपमा संरक्षित हुनुपर्दछ ।

५.५.२ वन व्यवस्थापनले पानीका मुहान, खोला, ताल, जस्ता संरक्षण क्षेत्रको राष्ट्रिय कानून वा उत्तम व्यवस्थापन अभ्यास अनुसार नक्साङ्कन गरेर संरक्षण गरेको हुनुपर्दछ ।

गैरकाष्ठ वन पैदावार

५.५.१ काष्ठजन्य वन पैदावारको ५.५.१ बमोजिम नै हुनेछ ।

५.५.२ काष्ठजन्य वन पैदावारको ५.५.२ बमोजिम नै हुनेछ ।

५.६ वन पैदावारको सङ्कलन निरन्तर रूपमा प्राप्त हुने गरी मात्र गरिनु पर्दछ ।

काष्ठजन्य वनपैदावारका हकमा

५.६.१ परिमाण तथा लगावको आधारमा प्रजातीगत रूपमा निश्चित वन क्षेत्रको आवधिक रूपमा काठको वृद्धिदर अङ्क प्रकाशित अनुसन्धान पाठ्यसामग्री तथा संरक्षणबाट प्राप्त तथ्यांकको आधारमा पत्ता लगाउनुपर्दछ ।

५.६.२ काठको कटान वार्षिकरूपमा कटान गर्न सिफारिस गरिएको परिणाममा आधारित हुनुपर्दछ ।

५.६.३ वार्षिक रूपमा गरिने कटानको तह, पछिल्लो पटक गरिएको वृद्धि तथा उत्पादनको अनुमान व्यवस्थित अभिलेखीकरण तथा संरक्षणमा आधारित हुनुपर्दछ ।

५.६.४ वास्तविक रूपमा गरिने कटान परिमाण दीर्घकालीन रूपमा पुनरुत्पादन/वृद्धिबाट प्राप्त हुने भन्दा ज्यादा गर्नुहुँदैन ।

गैरकाष्ठजन्य वनपैदावारका हकमा

५.६.१ परिमाण तथा लगावको उपयुक्तताको अवस्था अनुसार कटान गरिने मात्र, आवृत्ती, कटान समय, क्षेत्र तथा आयतन वैज्ञानिक अध्ययन तथा परम्परागत ज्ञान सीपको आधारमा तय गरिनुपर्दछ ।

५.६.२ गैरकाष्ठ वन पैदावार कटान दर, परम्परागत, सांस्कृतिक प्रविधि तथा कटान तरिकाहरूप्रयोग पैदावारको भाग तथा गैरकाष्ठजन्य वनपैदावारको सङ्ख्या अनुसार व्यवस्थापन क्रियाकलापहरूसँग मेलखाने उपयुक्त हुनुपर्दछ ।

५.६.३ वार्षिक रूपमा गरिने कटानको तह पछिल्लो पटक गरिएको वृद्धि तथा पुनरुत्पादन सर्भेक्षण, व्यवस्थित अभिलेखीकरण तथा संरक्षणमा आधारित हुनुपर्दछ ।

५.६.४ काष्ठजन्य वन पैदावार ५.६.४ बमोजिम हुनेछ ।

सिद्धान्त-६

वातावरणीय प्रभाव

६. वन व्यवस्थापन गर्दा जैविक विविधता, जलस्रोत, माटो, संवेदनशिल पारिस्थिकिय प्रणाली र अद्वितीय भू-दृश्य र वन व्यवस्थापन योजना लागू गरेर यस्ता महत्वपूर्ण पक्षको संरक्षण अक्षुण्ण राख्नु पर्दछ ।

६.१. वन व्यवस्थापनको लागत, मात्रा, वनव्यवस्थापनबाट प्रभाव पर्न सक्ने अद्वितीय जातीहरूको वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गरी व्यवस्थापन प्रणालीसँग उपयुक्त रूपमा समायोजन गर्नुपर्दछ । मूल्याङ्कनमा भूदृष्य तथा वन क्षेत्रमै प्रशोधन गर्दा पर्न सक्ने असरहरूलाई मुख्य रूपमा ध्यान दिनुपर्दछ ।

काष्ठजन्य वन पैदावारका हकमा

६.१.१ व्यवस्थापनबारे योजना तयार गर्दा नै वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गर्नुपर्दछ । सामुदायिक वनको हकमा भने सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहले कार्ययोजना तयार गर्ने बेलामा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गर्दछन् ।

- ६.१.२ वन व्यवस्थापन कार्यहरू वा वन क्षेत्रमा गरिने क्रियाकलापहरू शुरु गर्नुपूर्व नै वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कनको प्रक्रिया पूरा भएको हुनुपर्दछ ।
- ६.१.३ स्थानीय वन क्षेत्रमै प्रशोधन पूर्वाधार रहेमा सोको वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन तथा नियन्त्रण प्रणालीको व्यवस्था गरिनुपर्दछ ।
- ६.१.४ वन व्यवस्थापन कार्य गर्दा सम्बन्धित भूदृष्यमा पर्नेसक्ने प्रभावबारे सजग रहनुपर्दछ ।
- ६.१.५ साना तथा न्यून लगाव व्यवस्थापन वनका लागि मात्र: वन व्यवस्थापकले वन व्यवस्थापन गर्दा पर्न सक्ने नकारात्मक असर बारे ज्ञान जानकारी हुनुका साथै उक्त असरहरू न्यूनिकरण गर्ने प्रयत्न गर्नुपर्दछ ।
- ६.१.६ सामुदायिक तथा नीजि वनका हकमा भने वन व्यवस्थापन कार्ययोजना जिल्ला वन अधिकृतबाट र स्वीकृत गरिएको हुनुपर्दछ ।

गैरकाष्ठ वन पैदावारको हकमा

- ६.१.१ काष्ठजन्य वन पैदावार ६.१.१ बमोजिम हुनेछ ।
 - ६.१.२ काष्ठजन्य वन पैदावार ६.१.२ बमोजिम हुनेछ ।
 - ६.१.३ काष्ठजन्य वन पैदावार ६.१.३ बमोजिम हुनेछ ।
 - ६.१.४ काष्ठजन्य वन पैदावार ६.१.४ बमोजिम हुनेछ ।
 - ६.१.५ काष्ठजन्य वन पैदावार ६.१.५ बमोजिम हुनेछ ।
 - ६.१.६ काष्ठजन्य वन पैदावार ६.१.६ बमोजिम हुनेछ ।
- ६.२ दुर्लभ, खतरा उन्मुख र संरक्षित प्रजाति र तिनीहरूको वासस्थान (जस्तै:– गुँठ पार्ने ठाउँ, खाने तथा सन्तान उत्पादन गर्ने क्षेत्र आदि) संरक्षण गर्नुपर्दछ । वनको क्षेत्रफल र भू-दृश्यको संवेदनशिलतालाई हेरेर केही भागलाई संरक्षित क्षेत्रको रूपमा छुट्याउनु उपयुक्त हुन्छ । उपयुक्त वनजन्य पैदावारको संकलनलाई नियन्त्रण गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ ।

काष्ठजन्य वन पैदावारका हकमा

- ६.२.१ प्राप्त जानकारीहरूको आधारमा दुर्लभ खतरान्मुख तथा संरक्षित प्रजातीहरूको आहार गर्ने क्षेत्रको उपयुक्त मूल्याङ्कन गर्नुपर्दछ ।
- ६.२.२ साइटिसको अनुसूची-१ मा उल्लेख भएका वा राष्ट्रियरूपमा अनुसूचित काठ (स्थानीय वा अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा खतरापूर्ण तथा दुर्लभ भएका) प्रजातीहरूलाई सङ्कलन गर्न वन्देज गर्नुपर्दछ ।
- ६.२.३ व्यवस्थापनको मात्रा तथा लगावसँग उपयुक्त हुनेगरी दुर्लभ, खतरान्मुख तथा लोपोन्मुख प्रजाती तथा तिनीहरूको वासस्थानको प्राविधिक रूपमा उपयुक्त हुनेगरी संरक्षण क्षेत्र स्थापना तथा संरक्षणका अन्य तरिकाहरू अबलम्बन गर्नुपर्दछ ।
- ६.२.४ सम्भव भएसम्म संरक्षण क्षेत्रको नक्साङ्कन गरी वन क्षेत्रमा समेत सो ठाउँ प्रष्ट चिनिने गरी उल्लेख गर्नुपर्दछ ।
- ६.२.५ वन वर्दन कार्यहरू सञ्चालन गर्दा पहिचान भएका दुर्लभ वन्यजन्तु तथा वनस्पती र तिनीहरूको वासस्थान संरक्षणका लागि प्रभावकारी प्रक्रिया तयगरी कार्यान्वयन गर्नुपर्दछ ।
- ६.२.६ वन क्षेत्रमा शिकार गर्ने, माछा मार्ने, वन्यजन्तुलाई नियन्त्रणमा लिन खोर थाप्ने, जाल हाल्ने र गैरकाष्ठ वन पैदावार सङ्कलन गर्ने कार्यको नियन्त्रण गर्नुपर्दछ ।
- ६.२.७ साना तथा न्यून लगाव व्यवस्थापन वनका लागि मात्र: दुर्लभ, खतरान्मुख र लोपोन्मुख प्रजातीहरूको बारे जानकारी प्राप्त भएको अवस्थामा सोहीअनुसार नक्साङ्कन गर्ने र संरक्षण गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।

६.२.८ दुर्लभ, लोपोन्मुख तथा खतरान्मुख प्रजातीहरूको बारेमा काठ वन व्यवस्थापन योजनामा उल्लेख गर्ने र सो बारेमा सम्बन्धित सरोकारवालाहरू बिच जनचेतनामूलक कार्यसञ्चालन गर्नुपर्दछ ।

गैरकाष्ठ वन पैदावार

६.२.१. काष्ठजन्य वन पैदावारको ६.२.१ बमोजिम हुने ।

६.२.२. काष्ठजन्य वन पैदावारको ६.२.२ बमोजिम हुने ।

६.२.३. काष्ठजन्य वन पैदावारको ६.२.३ बमोजिम हुने ।

६.२.४. काष्ठजन्य वन पैदावारको ६.२.४ बमोजिम हुने ।

६.२.५. काष्ठजन्य वन पैदावारको ६.२.५ बमोजिम हुने ।

६.२.६. काष्ठजन्य वन पैदावारको ६.२.६ बमोजिम हुने ।

६.२.७. काष्ठजन्य वन पैदावारको ६.२.७ बमोजिम हुने ।

६.२.८. काष्ठजन्य वन पैदावारको ६.२.८ बमोजिम हुने ।

६.३ वनमा निम्न जैविक क्रियाकलापहरूलाई यथोचित राख्ने, विकास गर्ने र पुर्नजीवित पार्ने कार्य गर्नु पर्दछ ।

(क) वनको पुनरुत्थान र विकासक्रम ।

(ख) वन पारिस्थितिकिय प्रणालीको उत्पादकत्वलाई असर पार्ने प्राकृतिक पक्षहरू ।

(ग) वंशाणु, प्रजाति र पारिस्थिकीय प्रणालीलाई प्रभाव पार्ने प्राकृतिक चक्र ।

काष्ठजन्य वन पैदावारका हकमा

६.३.१ वन सबर्द्धन कार्य तथा अन्य वन व्यवस्थापन कार्य वन क्षेत्रको पारिस्थिकिय प्रणाली सुहाउँदो र उपयुक्त हुनुपर्दछ ।

६.३.२ वन क्षेत्रको क्षेत्रगत रूपमा प्राप्त तथ्याङ्क वा स्थानीय वन अवस्था जस्तै: पुनरुत्पादन तथा वन बर्द्धन कार्यहरूमा आधारित भै व्यवस्थित रूपमा गरिएका अभिलेखिकरण कार्यहरूको आधारमा व्यवस्थापन सिफारिस वा पद्धति तय गर्नुपर्दछ ।

६.३.३ वन व्यवस्थापन कार्यको लागि तोकिएका क्रियाकलापहरूको वनस्रोतको संरचना तथा प्रजातीगत विविधता र सङ्ख्या पुनर्स्थापित तथा प्रबर्द्धन गर्नुपर्दछ ।

६.३.४ लामो समयको अन्तरालमा हुने कटान चक्रका लागि सफलतापूर्वक पुनरुत्पादन हुने वातावरणको वन व्यवस्थापन पद्धतिले सुनिश्चित गर्नुपर्दछ ।

६.३.५ स्थानीय अवस्था र अनुकूलता उपयुक्त हुनेगरी वन्यजन्तुहरूको बासस्थानको रूपमा रहेका खडा तथा सुके ढलेका रुखहरूको उचित व्यवस्थापन गर्नुपर्दछ ।

गैरकाष्ठ वन पैदावारको हकमा

६.३.१. वन सम्बर्द्धन कार्य तथा अन्य वन व्यवस्थापन कार्य वन क्षेत्रको स्थानीय पारिस्थितिकिय प्रणाली तथा वनको क्षेत्रगत रूपमा रहेका तथ्याङ्कहरूको तथा सहकारी नीतिनियम अनुरूप अभिलेखिकरण गरिएका तथ्याङ्कहरूको आधारमा व्यवस्थापन पद्धतिहरू तय गर्नुपर्दछ ।

६.३.२ व्यवस्थापन पद्धतिहरू गैरकाष्ठ वन पैदावारको संरचना सिफारिस भएका तथा सङ्ख्या र विविधता जस्ता पक्षहरूको प्रबर्द्धन तथा पुनर्स्थापित गर्ने प्रकारको हुनुपर्दछ ।

६.३.३ गैरकाष्ठ वन पैदावार कटान, सङ्कलन तथा व्यवस्थापन क्रियाकलापहरूले लक्षित गैरकाष्ठ वन पैदावारको तथा यससँग अन्तरसम्बन्धित प्रजातीहरू जस्तै: जन्तु तथा चराचुरुडगीको खाद्यान्न, विउ प्रसारण गर्ने वन्यजन्तुहरू तथा विशिष्ट परिस्थितिकिय प्रणालीहरूआदिलाई ध्यान दिनुपर्दछ ।

६.४ भू-दृश्यमा मौजूदा पारिस्थिकीय प्रणालीको प्रतिनिधित्व हुने गरी तिनीहरूको प्राकृतिक अवस्थामा संरक्षण (In-situ Conservation) गर्नुपर्दछ ।

काष्ठजन्य वन पैदावारका हकमा

- ६.४.१ मौजूदा परिस्थितिकीय प्रणालीको प्रतिनिधित्व हुनेगरी प्राकृतिक रूपमै रहने गरी केही क्षेत्र नमूनाको रूपमा व्यवस्थित गर्नुपर्दछ । यसरी क्षेत्र निर्धारण गर्दा पहिचान भएका मुख्य जैविक क्षेत्रहरूमा आधारित हुनुपर्दछ । जसको लागि वातावरणसम्बन्धी विशेषज्ञहरू स्थानीय निकाय तथा वैज्ञानिक पक्षहरूको परामर्श लिन सकिन्छ ।
- ६.४.२ सम्बन्धित विशेषज्ञहरूको समन्वयमा उपयुक्त व्यवस्थापन पूनर्स्थापन तथा संरक्षण क्रियाकलापहरू प्रष्ट रूपमा परिभाषित गरेर अभिलेख राख्ने तथा सम्बन्धित क्षेत्रमा कार्यान्वयन गर्नुपर्दछ ।
- ६.४.३ साना तथा न्यून लगाव व्यवस्थापन भएका वन क्षेत्रको हकमा मात्र कुनै निजी वा सार्वजनिक संस्था वा निकायहरूको संरक्षणमा नपरेको अद्वितीय पारिस्थितिकीय प्रणालीको प्रतिनिधित्व हुने गरी नमूनाको रूपमा त्यस्ता क्षेत्र पहिचान गरेर नक्शामा देखाउने र वन व्यवस्थापन इकाइबाट छुट्याई व्यवस्थापन गर्नुपर्दछ ।

गैरकाष्ठ वन पैदावारको हकमा

- ६.४.१ काष्ठजन्य वन पैदावार ६.४.१ बमोजिम हुनेछ ।
 - ६.४.२ काष्ठजन्य वन पैदावार ६.४.२ बमोजिम हुनेछ ।
 - ६.४.३ काष्ठजन्य वन पैदावार ६.४.३ बमोजिम हुनेछ ।
- ६.५ भू-क्षय नियन्त्रण, बाटो निर्माण, पानी संरक्षण र वन पैदावार सङ्कलन गर्दा कम नोक्सानी गर्ने सम्बन्धमा निर्देशिका तयार गरी लागू गर्नु पर्दछ ।

काष्ठजन्य वनपैदावारका हकमा

- ६.५.१ रासायनिक पदार्थ प्रयोग, संरक्षण, संरचना तथा सडक गोरेटो निर्माण सम्बन्धी प्राविधिक विशिष्टताहरू, जैविक संरक्षण वन सम्बद्धन कार्यहरू जस्ता क्षेत्रमा प्रभाव देख्न सकिने व्यवस्थापनका क्षेत्रहरूसमेत समेटेर व्यवस्थापन निर्देशिका लिखित रूपमा तयार भएका हुनुपर्दछ ।
- ६.५.२ माटो तथा पानीको स्रोत संरक्षण तथा जोगाउने कार्य साथै सम्बन्धित क्षेत्रको अनुगमन तथा निरीक्षण कार्यलाई सहयोग हुनेगरी नक्सा तथा कार्ययोजनाहरू आवश्यक मात्रामा तयार गर्नुपर्दछ ।
- ६.५.३ सडक निर्माण तथा काठ कटान अगावै नक्साहरू तयार गरिनुपर्दछ ।
- ६.५.४ नक्शामा देखाइएका क्षेत्रहरूको तयार गर्दा देहायका क्षेत्रहरू स्पष्ट रूपमा देखाउनुपर्दछ ।
 - बाह्रै महिना सङ्कलन गर्न उपयुक्त क्षेत्र
 - सुख्खा मौसममा मात्र सङ्कलन हुने क्षेत्र
 - कटान गरिएका काठहरू निष्काशन गरिने सडक
 - काठहरू ढुवानी गर्न प्रयोग हुने वन क्षेत्र
 - पानीको निकास क्षेत्र
 - खोला किनारा
 - सडक आसपासको मध्यवर्ती तथा संरक्षित क्षेत्र
- ६.५.५ निर्दिष्ट आवश्यकताहरू परिपूर्तिका लागि सम्बन्धित क्षेत्रमा कार्यरत कर्मचारी, उपभोक्ता (स्थानीय समुदाय) तथा ठेकेदारलाई तालिम प्रदान गरिनुपर्दछ ।
- ६.५.६ सडक निर्माण तथा सुधार जस्ता कार्यहरू स्थलगत रूपमा नै अपनाइएको हुनुपर्दछ ।

गैरकाष्ठ वन पैदावार

- ६.५.१. रासायनिक पदार्थ प्रयोग, संरक्षण संरचना तथा सडक निर्माण सम्बन्धी प्राविधिक विशिष्टताहरू (जैविक संरक्षण तथा सडकलन कार्यजस्ता क्षेत्रमा) काष्ठजन्य वन पैदावार जस्तै हुनेछ ।
 - ६.५.२ काष्ठजन्य वन पैदावार ६.५.२ बमोजिम हुनेछ ।
 - ६.५.३ कटान तथा वनमा कार्य गर्नको लागि आवश्यक गोरेटोहरू निर्माण गर्न भन्दा पहिले नै नक्सा तयार गर्नुपर्दछ ।
 - ६.५.४ नक्साहरूमा गैरकाष्ठ वन पैदावारको विभिन्न समयमा गरिने सडकलन नक्सा, सडकलन क्षेत्र, खोला (नदी वरिपरिको क्षेत्र तथा संरक्षित क्षेत्र निर्दिष्ट गर्नुपर्दछ ।
 - ६.५.५. काष्ठजन्य वन पैदावार ६.५.५ बमोजिम हुनेछ ।
 - ६.५.६ काष्ठजन्य वन पैदावार ६.५.६ बमोजिम हुनेछ ।
- ६.६ व्यवस्थापन पद्धतिहरूले रोग किरा व्यवस्थापन गर्दा वातावरणीय रूपमा उपयुक्त प्रकारका गैररासायनिक तरिकाहरूको विकास तथा कार्यान्वयन गर्न प्राथमिकता दिनुपर्दछ । साथै रासायनिक विषादीहरूको उपयोग गर्नुहुँदैन । विश्व स्वास्थ्य संगठनले तथा गरेको टाइप 1A र 1B जस्ता वन व्यवस्थापन कार्यमा बन्देज गर्नुपर्दछ । विश्व स्वास्थ्य संगठनले तोकेको 1A र 1B अन्तर्गत पर्ने विषादी क्लोरिनेटेड हाइड्रोकार्बन लामो समयसम्म असर गर्न सक्ने वा खाद्य सञ्चयमा हुने विषादीहरू तथा अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताहरूद्वारा प्रतिबन्धित रसायनहरू यदि रसायन प्रयोग गर्नुपर्ने भएमा प्रयोगकर्तालाई उपयुक्त तालिम तथा औजार प्रदान गरेर स्वास्थ्य तथा वातावरणमा पर्ने असर घटाउनुपर्दछ ।

काष्ठजन्य वन पैदावार

- ६.६.१ वन व्यवस्थापकले रासायनिक विषादीहरू पूर्ण रूपमा घटाउने वा कम गर्दै लैजाने प्रतिबद्धता जाहेर गर्नुपर्दछ ।
- ६.६.२ यदि वन व्यवस्थापन कार्यमा रासायनिक विषादी प्रयोग गर्नुपर्ने भएमा एकीकृत रोगकिरा व्यवस्थापनलाई सहयोग पुग्नेगरी विषादी प्रयोग गर्नुपर्दछ । जसबाट हुनसक्ने विकल्प खोज्न सक्नुपर्दछ ।
- ६.६.३. यदि रासायनिक विषादी प्रयोग भएमा: वन व्यवस्थापकले रासायनिक विषादीबारे पूर्ण सूचना प्रदान गर्नुपर्दछ । भण्डारणको विस्तृत निरीक्षण पश्चात सो कुरा पूर्ण र वास्तविक छ भन्ने अन्य पक्षले प्रमाणित गर्नुपर्दछ । वन व्यवस्थापकले प्रयोग गरिएको रसायनको नाम, स्थान, प्रयोग गरिएको तरिका, जम्मा परिमाण तथा मितिको दुरूस्त अभिलेख राख्नुपर्दछ । सुरक्षित सञ्चालन प्रयोग तथा भण्डारण प्रक्रिया अपनाउनु पर्दछ । कर्मचारी, ठेकेदार, स्थानीय उपभोक्ताहरूले विषादीहरू ओसार, पसार, प्रयोग तथा भण्डारण विधिबारे तालिम प्राप्त भएको हुनुपर्दछ ।
- ६.६.४ फरेष्ट स्टेवार्डसिप काउन्सिल (FSC-POL-30-601) ले बन्देज गरेको वा यूरोप अमेरिका र अन्य निश्चित देशमा बन्देज गरिएका वा विश्व स्वास्थ्य संगठनले तोकेका 1A र 1B प्रकारका विषादीहरूमा, क्लोरिनेटेड हाइड्रोकार्बन जस्ता विषादी प्रयोग गर्न बन्देज गर्नुपर्दछ । FSC ले औपचारिक स्वीकृती दिएको अवस्थामा यो कुरा लागू हुनेछैन । तर त्यस्तो अवस्थामा संवाद र छलफलद्वारा आमसहमतीमा पुगि सोको दस्तावेजिकरण समेत गर्नुपर्दछ । सो सम्बन्धमा प्रयोग गर्ने तरिका तथा प्रक्रियाबारे तालिमको व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।

गैरकाष्ठ वन पैदावारको हकमा

- ६.६.१ काष्ठजन्य वन पैदावार ६.६.१ बमोजिम हुनेछ ।
- ६.६.२ काष्ठजन्य वन पैदावार ६.६.२ बमोजिम हुनेछ ।
- ६.६.३ काष्ठजन्य वन पैदावार ६.६.३ बमोजिम हुनेछ ।

६.६.४ काष्ठजन्य वन पैदावार ६.६.४ बमोजिम हुनेछ ।

६.७ रासायनिक वस्तु, अन्य प्रयोग गर्दै आएका भाँडा, ठोस वस्तु आदिलाई टाढा लगी थन्क्याउनु वा जलाउनु पर्दछ ।

काष्ठजन्य वनपैदावारका हकमा

६.७.१ रासायनिक पदार्थ, राखिएका भाडाकुडा तरल र ठोस रूपमा निस्किएका पदार्थहरू वातावरणीय तथा कानुनी हिसाबले निर्दिष्ट गरेको हुनुपर्दछ ।

गैरकाष्ठ वन पैदावारका हकमा

६.७.१ काष्ठजन्य वन पैदावार ६.७.१ बमोजिम हुनेछ ।

६.८ जैविक नियन्त्रण विधिलाई राम्रोसँग अध्ययन र अनुगमन गरेर मात्र लागू गर्नु पर्दछ ।

काष्ठजन्य वन पैदावारका हकमा

६.८.१ जैविक नियन्त्रण विधिलाई राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानून बमोजिम र स्वीकृत वैज्ञानिक अभिसन्धि बमोजिम अभिलेखिकरण, न्यूनिकरण, अनुगमन तथा नियन्त्रण गर्नुपर्दछ ।

६.८.२ आनुवंशिक परिवर्तन गरिएका प्रजातीहरूलाई प्रतिबन्धित गर्नुपर्दछ ।

गैरकाष्ठ वनपैदावारका हकमा

६.८.१ काष्ठजन्य वनपैदावार ६.८.१ बमोजिम हुनेछ ।

६.८.२ काष्ठजन्य वनपैदावार ६.८.२ बमोजिम हुनेछ ।

६.९ बाहिरबाट आयात गरिएका प्रजातिलाई नियन्त्रण गर्ने तथा अनुगमन गरी पर्यावरणीय हानी पुऱ्याउन नदिने तर्फ विचार पुऱ्याउनु पर्छ ।

काष्ठजन्य वनपैदावारका हकमा

६.९.१ आयातित प्रजातिहरूको उत्पादन उपयोगलाई निरूत्साहित/नियन्त्रित गर्नुपर्दछ । नियन्त्रण भन्नाले यदि लगाउन पर्ने कारण र उद्देश्य भएमा यसको अनुगमन तथा सम्भावित वातावरणीय मूल्याङ्कन गर्नुपर्दछ ।

६.९.२ स्थानीय प्रजातीहरूको वृक्षारोपण तथा सो सम्बन्धी अन्वेषणलाई बढावा दिनुपर्दछ ।

६.९.३ आयातित प्रजातीहरू लगाउनुपर्ने अवस्था भएका अनियन्त्रित पुनरुत्पादन, मृत्युदर, रोग तथा किरा प्रकोप आदिको नियन्त्रणका बारेमा मूल्याङ्कन गर्नुपर्दछ ।

गैरकाष्ठ वन पैदावारका हकमा

६.९.१ काष्ठजन्य वन पैदावार ६.९.१ बमोजिम हुनेछ ।

६.९.२ काष्ठजन्य वन पैदावार ६.९.२ बमोजिम हुनेछ ।

६.९.३ काष्ठजन्य वन पैदावार ६.९.३ बमोजिम हुनेछ ।

६.१० देहायको अवस्थामा बाहेक प्राकृतिक वनलाई वृक्षारोपण वन र वन बाहेक अन्य भू-उपयोगमा परिवर्तन गर्न हुँदैन ।

क) वन व्यवस्थापनको एउटा सानो क्षेत्रमा मात्र गर्ने भएमा ।

ख) यदि त्यो क्षेत्र संरक्षणको हिसाबले उच्च महत्वको नभएमा ।

ग) त्यस्तो कटानीले वन व्यवस्थापनलाई दीर्घकालिन फाईदा पुऱ्याउने देखिएमा ।

काष्ठजन्य वन पैदावारको हकमा

६.१०.१ वन व्यवस्थापन इकाइले प्रारम्भिक वन, हैसियत विगेको प्रारम्भिक वन वा खतरान्मुख वा वन्यजन्तुका वासस्थान क्षेत्रहरूलाई वृक्षारोपण तथा अन्य प्रयोजनको लागि बदल्नु हुँदैन ।

- ६.१०.२ यदि वनलाई भैरहेको अवस्थाबाट अन्य प्रयोजनको लागि बदल्नु परेमा व्यवस्थापन इकाइको ५ वर्षभित्र बहिमा ५ प्रतिशत सम्म मात्र गर्नुपर्दछ । यसरी बदल्दा वातावरण तथा सामाजिक पक्षका सरोकारवालाहरूको समर्थन हुनुपर्दछ ।
- ६.१०.२ यदि वन व्यवस्थापन इकाईमा वृक्षारोपण गर्ने वा वन बाहेकका अन्य कार्यमा उपयोग गरिने भएको भए सम्बन्धित क्षेत्रमा बसेर काम गर्ने कर्मचारी/मजदुरहरू लाई सो सम्बन्धी मौखिक, लिखित वा दृष्यात्मक मार्गनिर्देशनहरू प्रदान गर्नुपर्दछ । यस्ता मार्ग निर्देशनको आधारमा त्यस्ता क्षेत्रको पहिचान गर्न तथा प्राविधिक रूपमा व्यवस्थित तरिकाले कार्यान्वयन गर्न सकिन्छ ।
- ६.१०.४ वन क्षेत्रमा गरिने कुनैपनि खालको परिवर्तन (Conversion) ले वन व्यवस्थापन इकाईमा दीर्घकालीन फाइदा पुऱ्याइएको हुनुपर्दछ ।
- ६.१०.५ वृक्षारोपण तथा उच्च मूल्य मान्यता राख्ने वन स्रोत वा क्षेत्रमा गरिने परिवर्तनले विस्थापित हुनुहुँदैन ।
- ६.१०.६ विस्थापित वा परिवर्तन गरिएको वन क्षेत्र वरिपरि कम्तीमा त्यति नै क्षेत्रमा घाँसेमैदान वा प्राकृतिक वनको व्यवस्थापन, संरक्षण तथा पुनर्स्थापना गर्ने क्रियाकलापहरू वन व्यवस्थापकले गर्नुपर्दछ । यस्ता कार्यहरूप्रति वातावरणीय तथा सामाजिक पक्षधर सरोकारवालाहरूको समर्थन हुनुपर्दछ ।

गैरकाष्ठ वन पैदावारको हकमा

- ६.१०.१ वन व्यवस्थापन इकाइले प्राथमिक, हैसियत विग्रेका प्राथमिक गैरकाष्ठ वन पैदावार वा खतराउन्मुख वन बाहेकका वासस्थान क्षेत्रहरूलाई वृक्षारोपण वा अन्य व्यवस्थापन, प्रयोजनको लागि परिवर्तन गर्नु हुँदैन ।
- ६.१०.२ प्राकृतिक वन क्षेत्रलाई परिवर्तन गरेर गैरकाष्ठ वन पैदावार उत्पादन क्षेत्रमा बदल्नु हुँदैन ।
- ६.१०.३ यदि वन क्षेत्रलाई भैरहेकोबाट अन्य प्रयोजनको लागि बदल्नुपरेमा ५ वर्षको अवधिभित्र बहिमा ५ प्रतिशत सम्ममात्र बदल्नुपर्दछ । यसरी बदल्ने कार्यमा वातावरण तथा सामाजिक पक्षधर सरोकारवालाहरूको समर्थन र सहयोग रहनुपर्दछ ।
- ६.१०.४ यदि वन व्यवस्थापन इकाइमा वृक्षारोपण गर्ने गैरकाष्ठ वन पैदावार लगाउने वा अन्य गैर वनजन्य कार्यमा उपयोग गरिने भएको भए त्यस्ता क्षेत्रहरू प्रष्ट रूपमा पहिचान गर्न र प्राविधिक रूपमा व्यवस्थित रूपमा कार्यान्वयन गर्नको लागि त्यस क्षेत्रमा कार्यरत कर्मचारीलाई मौखिक, लिखित तथा दृष्यात्मक रूपमा तयार भएका मार्गदर्शनहरू प्रदान गर्नुपर्दछ ।
- ६.१०.५ वन क्षेत्रमा गरिने कुनै पनि खालको परिवर्तनले वन व्यवस्थापनमा दीर्घकालीन सहयोग पुऱ्याएको हुनुपर्दछ ।
- ६.१०.६ विस्थापित वा परिवर्तन गरिएको वन क्षेत्र वरिपरि कम्तीमा त्यति नै क्षेत्रमा घाँसे मैदान वा प्राकृतिक वनको व्यवस्थापन, संरक्षण तथा पुनर्स्थापना गर्नेको लागि आवश्यक क्रियाकलापहरू वन व्यवस्थापकहरूले कार्यान्वयन गर्नुपर्दछ । यस्ता कार्यहरूप्रति वातावरणीय तथा सामाजिक पक्षधर सरोकारवालाहरूको समर्थन रहनुपर्दछ ।

सिद्धान्त-७

व्यवस्थापन योजना

वन व्यवस्थापनको योजना लिखित, समयानुकुल हुनुका साथै वन व्यवस्थापनका दीर्घकालीन लक्ष्य सुस्पष्ट रूपमा उल्लेख भएको हुनु पर्दछ ।

७.१ वन व्यवस्थापन योजना र अन्य सहयोगी कारगजातमा निम्न कुराहरू उल्लेख भएको हुनु पर्दछ ।

क) व्यवस्थापनका उद्देश्यहरू ।

- ख) व्यवस्थापन गर्ने वन क्षेत्रको विस्तृत विवरण, वन क्षेत्रको स्वामित्व र प्रयोग, सामाजिक आर्थिक परिवेश र छिमेकिहरूको विवरण ।
- ग) स्रोत सर्भेक्षण र मौजुदा वनको पारिस्थिकीय प्रणालीका आधारमा गरिने व्यवस्थापन पद्धतिको विवरण ।
- घ) प्रजाति बमोजिमको वार्षिक रूपमा सङ्कलन गरिने आयतन वा क्षेत्रफल ।
- ङ) वनको वृद्धिदर अनुगमन गरिने पद्धति ।
- च) वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कनको आधारमा वातावरणीय सुरक्षा योजना ।
- छ) दुर्लभ र खतराउन्मुख प्रजातिको पहिचान र संरक्षण गर्ने योजना ।
- ज) वन स्रोत, संरक्षित क्षेत्र, योजनाबद्ध व्यवस्थापनका क्रियाकलापहरू र जग्गाको स्वामित्व स्पष्ट हुने गरी तयार गरिएको नक्सा ।
- झ) वन पैदावार सङ्कलन गर्ने र औजारको प्रयोग गर्ने तरिका ।

काष्ठजन्य वन पैदावारको हकमा

- ७.१.१. वन व्यवस्थापन कार्ययोजना तथा अनुसूचीहरूमा तल उल्लेख गरिएका कुराहरू समावेश गर्नुपर्दछ ।
 - (क) वन व्यवस्थापनका उद्देश्यहरू ।
 - (ख) वन व्यवस्थापन गरिने क्षेत्रको पूर्ण विवरण, वातावरणीय सिमाहरू भू-उपयोग, स्वामित्वको अवस्था, सामाजिक आर्थिक अवस्था तथा वन क्षेत्र वरिपरिको क्षेत्रको विवरण ।
 - (ग) वन स्रोत सर्भेक्षण प्राप्त तथ्याङ्कहरू तथा वन क्षेत्रको परिस्थिकीय प्रणालीमा आधारित केही वन सम्बर्द्धन पद्धति तथा अन्य व्यवस्थापन पक्षहरू ।
 - (घ) विभिन्न प्रकारका कटान तरिका तथा औजारहरू प्रयोगबारे औचित्यतासहित पूर्ण विवरण ।
 - (ङ) वन व्यवस्थापनसम्बन्धी क्रियाकलाप सिफारिस गर्दा सम्बन्धित क्षेत्रका तथ्याङ्क वा विश्लेषित स्थानीय पारिस्थिकीय अवस्था वा वन सम्बर्द्धन जस्ता कुरामा आधारित भएको प्रमाणित गर्नुका साथै पूर्ण रूपमा व्याख्या गर्नुपर्दछ ।
 - (च) काठ वा गैरकाष्ठ प्रजातीहरूको कटान दर तथा प्रजाती छनोट बारे पुष्ट्याई
 - (छ) दुर्लभ, खतरान्मुख, लोपोन्मुख प्रजाती तथा तिनीहरूको वासस्थान पहिचान तथा संरक्षणका तरिकाहरू
 - (ज) वनका प्रकारहरू, पानीका क्षेत्रहरू, पानी निकास, वन खण्ड, सडक, काठ राख्ने क्षेत्र, प्रशोधन गर्ने ठाउँ, संरक्षण क्षेत्र, अद्वितीय जैविक वा सांस्कृतिक स्रोतहरूतथा अन्य योजनाबद्ध व्यवस्थापन क्रियाकलापहरू उल्लेख गरिएका नक्साहरू ।
 - (झ) वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कनको आधारमा तय भएका वातावरणीय सुरक्षाबारे प्रावधानहरू ।
- ७.१.२ गैरकाष्ठ वन पैदावार तथा तिनीहरूको उपयोगबारे विस्तृत सर्भेक्षण गरेर व्यवस्थापन योजना निर्माण गर्दा ध्यान पुऱ्याउनुपर्दछ ।
- ७.१.३ तयार गरिएका नक्साहरू वास्तविक हुनुपर्ने तथा वन क्षेत्रमा गरिने क्रियाकलाप वा कटान योजना तथा व्यवस्थापन योजनाहरू कर्मचारीलाई प्रदान गरेर सम्बन्धित योजनाअनुसार कार्य गर्नुपर्दछ ।
- ७.१.४ वार्षिक क्रियाकलाप वा कटान योजना तथा व्यवस्थापन योजनाहरू कर्मचारीहरूलाई प्रदान गरेर सम्बन्धित योजना अनुसार कार्य गर्नुपर्दछ ।
- ७.१.५ साना तथा न्यून लगाव व्यवस्थापन वनका लागि लिखित व्यवस्थापन योजना तयार गरी कम्तिमा निम्न कुराहरू समेटिएको हुनुपर्दछ ।
 - (क) व्यवस्थापनका उद्देश्यहरू ।
 - (ख) वनको पूर्ण विवरण ।

- (ग) दीगोपनाको सुनिश्चित हुने गरी गरिने कटान तरिका तथा वन सम्बर्दन क्रियाकलापहरू ।
- (घ) कटान/सङ्कलन कार्यमा सिमितताहरू (Limitation)
- (ङ) वन वृद्धिको अनुगमन योजना ।
- (च) योजनाका वातावरणीय/सामाजिक प्रभावहरू ।
- (छ) उच्च संरक्षण महत्व भएका क्षेत्र तथा लोपोन्मुख प्रजातीको संरक्षण ।
- (ज) रोग किरा तथा अनावश्यक भारपात नियन्त्रण योजना ।
- (झ) योजनाको अवधि ।
- (ञ) संरक्षण क्षेत्र, योजनाबद्ध व्यवस्थापन योजना तथा जग्गाको स्वामित्व समेत प्रष्ट रूपमा देखिने नक्सा

गैरकाष्ठ वन पैदावारको हकमा

७.१.१ वन व्यवस्थापन योजना तथा यसका अनुसूचीहरूमा तल उल्लेखित कुराहरूसमावेश गरिएको हुनु पर्दछ ।

- (क) व्यवस्थापनका योजनाहरू ।
- (ख) वन व्यवस्थापन गरिने क्षेत्रहरूको पूर्ण विवरण, वातावरणीय सिमाहरू, भूउपयोग, स्वामित्वको अवस्था, सामाजिक आर्थिक अवस्था तथा वन क्षेत्र वरिपरिको विवरण ।
- (ग) व्यवस्थापन गर्न लागेको वन क्षेत्रको पारिस्थिकीय प्रणाली तथा स्रोत सर्भेक्षणबाट प्राप्त जानकारीहरूको आधारमा तयार भएको व्यवस्थापन पद्धतीको विवरण ।
- (घ) विभिन्न प्रकारका कटान प्रविधि तथा प्रयोग गरिने औजारहरूको उचित पुष्ट्याई र विवरण ।
- (ङ) वन व्यवस्थापन गर्ने कार्यका सिफारिसहरूतथा त्यस्ता पारिस्थितिकीय पक्ष तथा क्षेत्रगत रूपमा तयार भएका तथ्याङ्कजस्ता कुराहरूको पुष्ट्याई तथा विवरण ।
- (च) पुष्ट्याई सहितको प्रजाती छनोट तथा वनपैदावार कटान दर ।
- (छ) दुर्लभ, खतरान्मुख तथा लोपोन्मुख तथा तिनीहरूको वासस्थान पहिचान र संरक्षणका तरिकाहरू ।
- (ज) वनको प्रकार, पानीको क्षेत्रहरू, पानी निकास, वन खण्ड, सडक, प्रशोधन केन्द्र, संरक्षण क्षेत्र, अद्वितीय जैविक तथा सांस्कृतिक र अन्य योजनाबद्ध व्यवस्थापन क्रियाकलापहरू ।
- (झ) वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कनका आधारमा तयार भएका वातावरणीय सुरक्षा प्रावधानहरू ।
- (ञ) पूनरुत्पादन गतिशिलता (Dynamics) गैरकाष्ठ वन पैदावार अनुगमन गर्ने योजनाहरू ।
- (ट) आर्थिक व्यवस्थापन योजना ।

७.१.२ काष्ठजन्य स्रोत तथा उपयोगको सर्भेक्षण गरेका कुराहरूयोजना निर्माण गर्दा व्यवस्थापन योजनामा समावेश गर्नुपर्दछ ।

७.१.३ काष्ठजन्य वन पैदावार ७.१.३ बमोजिम हुनेछ ।

७.१.४ काष्ठजन्य वन पैदावार ७.१.४ बमोजिम हुनेछ ।

७.१.५ काष्ठजन्य वन पैदावार ७.१.५ बमोजिम हुनेछ ।

७.२ अनुगमन तथा नयाँ वैज्ञानिक र प्राविधिक सूचनाका आधारमा सामाजिक, पर्यावरणीय र आर्थिक परिवेशलाई ध्यान दिई व्यवस्थापन योजनालाई समय अनुकूल संशोधन तथा पुनर्लेखन गर्नु पर्दछ ।

काष्ठजन्य वनपैदावारको लागि

- ७.२.१ कार्ययोजना पुनरावलोकन/थपघट गर्नको लागि प्राविधिक रूपमा उत्कृष्ट र आर्थिक हिसाबले वास्तविक समयसिमा तोकिएको हुनुपर्दछ ।
- ७.२.२ व्यवस्थापन योजना (बार्षिक कार्ययोजना) परिमार्जन तथा समायोजन वास्तविक (समान प्रकारको) तथा समय समयमा गर्नुपर्दछ ।
- ७.२.३ वन वर्दन, वातावरणीय, सामाजिक तथा आर्थिक पक्षहरूको परिवर्तित अवस्थाबारे प्राप्त नतिजाहरूको वन व्यवस्थापन योजना तयार गर्दा समायोजन गर्नुपर्दछ ।
- ७.२.४ साना तथा न्यून लागत व्यवस्थापन वन क्षेत्रको लागि: (नोट: माथि उल्लेख गरिएका सूचकहरूलागू हुनेछैन) कम्तिमा प्रत्येक पाँच बर्षमा वन व्यवस्थापन योजनाको पुनरावलोकन गरी अनुगमनबाट प्राप्त आवश्यक कुराहरूलाई समेटेर भविष्यमा कार्यान्वयन गर्नेगरी योजनामा उल्लेख गर्नुपर्दछ ।

गैरकाष्ठजन्य वन पैदावार

- ७.२.१ काष्ठजन्य वन पैदावार ७.२.१ बमोजिम हुनेछ ।
 - ७.२.२ काष्ठजन्य वन पैदावार ७.२.१ बमोजिम हुनेछ ।
 - ७.२.३ अनुगमन वा नयाँ वैज्ञानिक पक्ष र कटान क्षेत्र, सामाजिक, वातावरणीय र आर्थिक अवस्था जस्ता पक्षहरूसँग सम्बन्धित प्राविधिक सूचनाहरूको वन व्यवस्थापन योजना परिमार्जन गर्नुपर्दछ ।
 - ७.२.४ साना तथा न्यून लगाव वन व्यवस्थापनको लागि मात्र: कम्तिमा प्रत्येक पाँच बर्षमा वन व्यवस्थापन योजनाको पुनरावलोकन गरी प्राप्त कुराहरूलाई समेटेर भविष्यमा कार्यान्वयन गर्नेगरी व्यवस्थापन योजनामा उल्लेख गर्नुपर्दछ ।
- ७.३ वनमा काम गर्ने कामदारहरूले व्यवस्थापन कार्ययोजना लागू गर्न पर्याप्त तालिम पाउनु पर्दछ । साथै उनीहरूको कामको निरीक्षण र अनुगमन गर्नु पर्दछ ।

काष्ठजन्य वन पैदावारका हकमा

- ७.३.१ सम्बन्धित क्षेत्रमा सञ्चालित औपचारिक वा अनौपचारिक तालिमहरूको अभिलेख तथा प्रमाणपत्रहरू राख्नुपर्दछ ।
- ७.३.२ ठूला वन व्यवस्थापकको हकमा भने तालिमहरूको औपचारिक योजना हुनुपर्दछ ।

गैरकाष्ठ वन पैदावार

- ७.३.१ काष्ठजन्य वन पैदावार ७.३.१ बमोजिम हुनेछ ।
 - ७.३.२ काष्ठजन्य वन पैदावार ७.३.२ बमोजिम हुनेछ ।
- ७.४ वन व्यवस्थापन कार्ययोजनालाई सार्वजनिक गर्नु वन व्यवस्थापनको कर्तव्य हुनेछ ।

काष्ठजन्य वन पैदावारका हकमा

- ७.४.१. दफा ७.१. मा उल्लेखित आधारहरूसँग सम्बन्धित जानकारीहरू समेटेर वन व्यवस्थापनको संक्षिप्त कार्ययोजना तयार गरी सार्वजनिक गर्नुपर्दछ ।
- ७.४.२. साना तथा न्यून लगाव व्यवस्थापन वनका लागि: (नोट: माथि उल्लेखित सूचकहरू यसमा लागू हुँदैन) वन व्यवस्थापकले सञ्चालन गर्ने व्यवस्थापन क्रियाकलापहरूमा चाख तथा चासो राख्ने सरोकारवालाहरूलाई व्यवस्थापन योजनाका उपयुक्त/सम्बन्धित भागहरू प्रदान गर्नुपर्दछ । (छिमेकी जग्गाधनी तथा स्थानीय बासिन्दाहरू)

गैरकाष्ठ वन पैदावारका हकमा

- ७.४.१ काष्ठजन्य वन पैदावार ७.४.१ बमोजिम हुनेछ ।
- ७.४.२ काष्ठजन्य वन पैदावार ७.४.२ बमोजिम हुनेछ ।

सिद्धान्त - ८

अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

वनको अवस्था, उत्पादन, व्यवस्थापन क्रियाकलाप, उत्पादन र बजार वीचको सम्बन्ध तथा सामाजिक र पर्यावरणीय प्रभावको बारेमा अनुगमन गरिनु पर्दछ ।

८.१ अनुगमन कति समय अन्तरमा, कति पटक गर्ने भन्ने कुरा वन व्यवस्थापनको क्षेत्र, तरिका तथा संवेदनशिल पर्यावरणीय अवस्थाको आधारमा एकिन गर्नुपर्दछ । अनुगमन पद्धति एकनास र समय अन्तरालमा दोहोर्‍याएर गर्न सकिने खालको हुनुपर्दछ, जसले गर्दा परिणामलाई तुलना गर्न सकियोस् ।

काष्ठजन्य वन पैदावारका हकमा

- ८.१.१ आवधिक अनुगमन तथा प्रतिवेदन गर्नको लागि योजना तथा पूर्व निर्धारित डिजाइन (Design) तयार गरेको हुनुपर्दछ ।
- ८.१.२ अनुगमनको आवृत्ती तथा लगाव वनको क्षेत्र (कटान, रोक्का गर्ने), वनमा सञ्चालन गरिने वन वर्दन कार्यको जटिलता तथा व्यवस्थापनमा रहेका स्रोतहरूको हैसियत तथा स्थिरतामा भर पर्दछ ।
- ८.१.३ अनुगमनको प्रक्रियाहरू प्रायः एकनासका तथा पूनः उपयोग गर्न सकिने हुनुपर्दछ, जसले गर्दा विभिन्न समयमा कुराहरूको तुलना तथा परिवर्तन विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।
- ८.१.४ साना तथा न्यून लगाव व्यवस्थापन भएका वनका लागि (नोटः माथि उल्लेखित सूचकहरू यस प्रकारको व्यवस्थापनमा लागू हुँदैनन्) वन व्यवस्थापकले कटान क्रियाकलापहरू तथा पूनः उत्पादनसँग सम्बन्धित पक्षहरूमा नियमित र एकनासको अनुगमन पद्धति कार्य गर्नुपर्दछ ।

गैरकाष्ठ वन पैदावारका हकमा

- ८.१.१. काष्ठजन्य वन पैदावार ८.१.१ बमोजिम हुनेछ ।
 - ८.१.२ काष्ठजन्य वन पैदावार ८.१.२ बमोजिम हुनेछ ।
 - ८.१.३ काष्ठजन्य वन पैदावार ८.१.३ बमोजिम हुनेछ ।
 - ८.१.४ साना तथा न्यून लगाव व्यवस्थापन वनका लागि (नोटः माथि उल्लेख गरिएका सुझावहरू यसमा लागू हुँदैन) वन व्यवस्थापकले वन पैदावारको निर्दिष्ट भागसँग सम्बन्धित पूनरुत्पादन तथा कटान विधिहरूको नियमित तथा एकनासको अनुगमन गर्नुपर्दछ ।
- ८.२ वन व्यवस्थापनले अनुसन्धान र अनुगमनका लागि सूचना सङ्कलन गर्दा कम्तीमा तलका सूचनाहरू सङ्कलन गर्नुपर्दछ ।
- क) सबै प्रकारका वन पैदावार सङ्कलन गरिएको मात्रा (परिमाण) ।
 - ख) वृद्धि दर, पुनरुत्थान र वनको अवस्था ।
 - ग) वनस्पति र वन्यजन्तुको सङ्ख्यामा आएको भिन्नता ।
 - घ) वन पैदावार सङ्कलन र वन व्यवस्थापनको अन्य क्रियाकलापबाट वातावरणीय वा सामाजिक क्षेत्रमा परेको प्रभाव ।
 - ङ) वन व्यवस्थापनको लागत, उत्पादकत्व र क्षमता ।

काष्ठजन्य वन पैदावारका हकमा

- ८.२.१ अनुगमन योजना प्राविधिक रूपमा उत्कृष्ट हुनुका साथै बृद्धिदर, पूनरुत्पादन तथा वनको अवस्था जस्ता वन बर्द्धनमा देखिएको परिवर्तन पहिचान तथा व्याख्या गर्नुपर्दछ ।
- ८.२.२ गैरकाष्ठ वन पैदावार समेत व्यावसायिक कटान/सङ्कलन ।
- ८.२.३ वातावरण (पानीको स्रोत, माटो, वन्यजन्तु र वनस्पतीलाई प्रभावपार्ने वातावरणीय परिवर्तन) (रोगव्याधीको प्रकोप, लक्षित वनस्पतीलाई विस्थापित गर्ने प्रजाती, खतरान्मुख चराहरूको गुँड भएको क्षेत्र) ।
- ८.२.४ सामाजिक, आर्थिक पक्षहरू (वन व्यवस्थापन खर्च, सम्पूर्ण पैदावारबाट हुने आमदानी, समुदाय र कामदारको सम्बन्ध तथा बजार सम्बन्धी सुचनाहरू ।
- ८.२.५ उच्च संरक्षण महत्व भएको वन ।
- ८.२.६ साना तथा न्यून लगाव वन व्यवस्थापनको लागि मात्र: (नोट: माथि उल्लेखित सूचकहरूसमा लागू हुनेछैन) वन व्यवस्थापकले कम्तिमा निम्न कुराहरूको अनुगमन गरेर प्राप्त जानकारी अभिलेख कायम गर्दछ ।
 - कटान/सङ्कलन गरिएको वन पैदावारको परिमाण ।
 - आधार ६.१ अन्तर्गत पहिचान भएका क्रियाकलापहरूको असर प्राप्त ।
 - लोपोन्मुख, खतरायुक्त तथा दुर्गम प्रजातीहरूवा प्राकृतिक समुदायको परिवर्तन अवस्था ।
 - कम्तिमा पहिचान भएका उच्च संरक्षण महत्व भएका क्षेत्रहरूको वार्षिक अनुगमन ।
 - प्रकोपको रूपमा देखापर्ने आयातित प्रजातीहरू ।
 - वनको पुर्नस्थापना ।
 - कटान पश्चात हुने भूक्षय निरिक्षण तथा छोडिएका ठूटाहरूको अनुमानित आधारको क्षेत्रफल ।
 - आवधिक वन स्रोत सर्भेक्षण (५-१०) वर्ष ।

गैरकाष्ठ वन पैदावारका हकमा

- ८.२.१. वन व्यवस्थापन योजना प्राविधिक रूपले असल हुनुका साथै प्रयोग हुने पैदावारहरूको पुनरुत्पादन र उपयुक्त नियमित वन स्रोत सर्भेक्षण प्रणालीमा आधारित भई वनको अवस्थाबारे अवलोकन भएका परिवर्तनको पहिचान/व्याख्या गर्नुपर्दछ ।
- ८.२.२ काठजन्य प्रजाती लगायत व्यावसायिक कटान अवस्था ।
- ८.२.३ काष्ठजन्य वन पैदावार ८.२.३ बमोजिम हुनेछ ।
- ८.२.४ काष्ठजन्य वन पैदावार ८.२.४ बमोजिम हुनेछ ।
- ८.२.५ काष्ठजन्य वन पैदावार ८.२.५ बमोजिम हुनेछ ।
- ८.२.६ साना तथा न्यून लगाव व्यवस्थापन वनका लागि मात्र (नोट: माथिका सूचकहरू यसमा लागू हुँदैनन्) वन व्यवस्थापकले कम्तिमा निम्नकुराहरूको अनुगमन तथा अभिलेख राख्नु पर्दछ :-
 - कटान गरिएको पैदावारको परिमाण ।
 - आधार ६.१ मा पहिचान भएका क्रियाकलापहरूको असर ।
 - दुर्लभ, खतरान्मुख, लोपोन्मुख प्रजाती तथा प्राकृतिक समुदायमा आएको परिवर्तन ।
 - कम्तिमा यदि कुनै पहिचान भएको उच्च संरक्षण महत्व भएका क्षेत्र/वस्तु भए तिनीहरूको वार्षिक अनुगमन
 - प्रकोपयुक्त आयातित प्रजातीहरू

- प्रयोग गरिने गैरकाष्ठ वन पैदावारबारे उपयुक्त प्रकारका पूनरुत्पादन ।
- कटान पश्चात् हुनसक्ने भूक्षय निरीक्षण तथा प्रयोग हुन नसकेका (Residual) गैरकाष्ठ वन पैदावारको अनुमान ।
- आवधिक वन सर्भेक्षण (५-१० वर्षे) ।

८.३ वन व्यवस्थापनले अनुगमन तथा वन प्रमाणीकरण गर्ने संस्थालाई सबै कागजात उपलब्ध गराउनु पर्दछ । फलस्वरूप त्यो वन पैदावारको उत्पत्ति स्थान पत्ता लगाउन सकिन्छ, जसलाई चेन अफ कस्टडी (Chain of Custody) भनिन्छ ।

काष्ठजन्य वन पैदावारको हकमा

- ८.३.१ वन क्षेत्रमै हुँदा, ढुवानी गर्दा, नजिकैको काठ डिपोट तथा प्रशोधन केन्द्रहरूमा समेतमा हुँदाको वनबाट संकलन भएको वन पैदावारको आयतन सो सम्बन्धी तथ्याङ्कहरू, उपलब्ध हुनुपर्दछ ।
- ८.३.२ प्रमाणित वन पैदावारहरूको विक्री वितरण सम्बन्धी विल भर्पाई तथा अन्य सम्बन्धित दस्तावेजहरूमा चेन अफ कस्टडी प्रमाणपत्रको कोड नम्बर (SW-FN/COC-XXXX) उल्लेख गर्नुपर्दछ ।
- ८.३.३ प्रमाणित वन पैदावारहरू प्रमाणित नभएका वन पैदावारहरू प्रष्ट रूपमा छुट्टिने/पहिचान हुने गरी राखिएको हुनुपर्दछ । जसको लागि फरक चिन्ह, लेखन, प्रयोग गर्ने, छुट्टै भण्डारण गर्ने र विक्री गरिने अन्तिम ठाउँसम्म आदिको छुट्टै अभिलेख राख्नुपर्दछ ।

गैरकाष्ठ वन पैदावार

- ८.३.१ वन क्षेत्रमै हुँदा, ढुवानीको बेला, नजिकैको सङ्कलन केन्द्रमा हुँदा तथा वन व्यवस्थापकद्वारा नियन्त्रित प्रशोधन केन्द्रमा समेत वनबाट सङ्कलन भएका वा वन पैदावारको आयतन तथा स्रोत खुलेको तथ्याङ्कहरू उपलब्ध गराउनुपर्दछ ।
- ८.३.२ काष्ठजन्य वन पैदावार ८.३.२ बमोजिम हुनेछ ।
- ८.३.३ काष्ठजन्य वन पैदावार ८.३.३ बमोजिम हुनेछ ।
- ८.४ अनुगमनबाट आएका नतिजालाई वन व्यवस्थापन कार्ययोजना कार्यान्वयन तथा संसोधन गर्दा लागू गर्नु पर्दछ ।

काष्ठजन्य वनपैदावार

- ८.४.१ वन व्यवस्थापकले वन व्यवस्थापन योजनाको परिमार्जन गर्दा अनुगमनबाट प्राप्त नतिजाहरूलाई समावेश गरिएको कुरा प्रमाणित गर्नु (साना तथा न्यून लगाव व्यवस्थापन वनका लागि आधार ७.२ हेर्नुहोला)

गैरकाष्ठ वन पैदावारको हकमा

- ८.४.१ काष्ठजन्य वन पैदावार ८.४.१ बमोजिम हुनेछ ।
- ८.५ वन व्यवस्थापनले अनुगमनबाट प्राप्त नतिजाको सारांश सम्बन्धित सबैलाई उपलब्ध गराउनु पर्दछ ।

काष्ठजन्य वनपैदावारका हकमा

- ८.५.१ ठूला ठूला व्यवस्थापन तथा कटान क्रियाकलाप गरिने वनको अनुगमनबाट प्राप्त नतिजाहरूलाई वन व्यवस्थापन सारांश तथा अन्य सार्वजनिक गरिने दस्तावेजहरूमा उल्लेख गर्नुपर्दछ ।
- ८.५.२ मध्यम प्रकारका वन क्षेत्र र साना तथा न्यून लगाव व्यवस्थापन वन क्षेत्रहरूको लागि मात्र उपयोगी वन व्यवस्थापनमा चासो राख्ने सम्बन्धित सरोकारवालाहरू (जग्गाधनी र स्थानीय वासिन्दा) लाई वन व्यवस्थापकले सञ्चालन गर्ने क्रियाकलापहरू तथा वन व्यवस्थापन योजनाका मुख्य मुख्य कुराहरू उपलब्ध गराउनुपर्दछ ।

गैरकाष्ठ वन पैदावारका हकमा

- ८.५.१ काष्ठजन्य वन पैदावार ८.५.१ बमोजिम हुनेछ ।

८.५.२ काष्ठजन्य वन पैदावार ८.५.२ बमोजिम हुनेछ ।

सिद्धान्त -९

संरक्षणको हिसाबले उच्च मूल्य/मान्यता

राख्ने वनलाई जोगाई राख्नु पर्दछ

९. उच्च संरक्षण महत्व भएका वन क्षेत्रमा गरिने व्यवस्थापन क्रियाकलापहरूले त्यस्ता वनसँग सम्बन्धित क्षेत्रको अवस्था कायमै राख्न वा प्रवर्द्धन गर्नुपर्दछ । उच्च संरक्षण महत्व भएका क्षेत्रहरूको व्यवस्थापनबारे निर्णय गर्दा सदैव होसियारी पूर्वक गर्नुपर्दछ ।
- ९.१ वन व्यवस्थापनको मात्रा तथा लगावसँग उपयुक्त हुनेगरी उच्च संरक्षण महत्व भएका वन क्षेत्रहरूको अवस्थाबारे परीक्षण गर्नुपर्दछ ।

काष्ठजन्य वन पैदावारका हकमा

- ९.१.१ वन व्यवस्थापकले उच्च संरक्षण महत्वका वस्तु तथा उच्च संरक्षण महत्व भएका वन क्षेत्रहरूको परीक्षण सञ्चालन गरेको हुनुपर्दछ ।
- ९.१.२ ठूला क्रियाकलाप सङ्कलनको लागि भने व्यवस्थापकले निम्न कुराहरू गर्नुपर्दछ ।
 - उच्च संरक्षण महत्व भएका वनक्षेत्रको लिखित परीक्षण दस्तावेज वन व्यवस्थापक ।
 - उच्च संरक्षण महत्व भएको वन क्षेत्रको परीक्षणको विश्वसनिय, प्राविधिक रूपमा गुणस्तरीय तथा स्वतन्त्र रूपमा पुनरावलोकन गराउनुपर्दछ ।
- ९.१.३ साना तथा न्यून लगाव व्यवस्थापनको लागि मात्र वन व्यवस्थापकले व्यवस्थापन गर्न लागेको वन क्षेत्र उच्च संरक्षण महत्व भए नभएको बारे वातावरणसम्बन्धी सरोकारवालाहरू, सरकार वा वैज्ञानिकहरूसँग परामर्श गर्नुपर्दछ । यो कार्य प्रमाणीकरणबारे परीक्षण भैरहेको बेलामा गर्न सकिन्छ । यसरी परीक्षण गर्दा उच्च संरक्षण महत्व भएको क्षेत्र देखिएमा व्यवस्थापकले संरक्षणको लागि आवश्यक सम्पूर्ण चरणहरू कार्यान्वयन गर्नुपर्दछ ।

गैरकाष्ठ वन पैदावार

- ९.१.१ काष्ठजन्य वन पैदावार ९.१.१ बमोजिम हुनेछ ।
- ९.१.२ काष्ठजन्य वन पैदावार ९.१.२ बमोजिम हुनेछ ।
- ९.१.३ काष्ठजन्य वन पैदावार ९.१.३ बमोजिम हुनेछ ।
- ९.२ वन प्रमाणीकरणको पद्धतिमा त्यस्ता संरक्षित क्षेत्रकोबारेमा जानकारी लिन सरोकारवालाहरूसँग छलफल र सोध खोज गर्नुपर्ने हुन्छ ।

काठजन्य वन पैदावारका हकमा

- ९.२.१ वन व्यवस्थापकले सरोकारवालाहरूसँग परामर्शमा पहिचान भएका संरक्षण युक्त पक्षहरूतथा तिनीहरूको निरन्तर मर्मत तथा सुधारका प्रष्ट रूपरेखा तयार गर्नुपर्दछ ।
- ९.२.२ ठूला परिणाममा गरिने वन पैदावार कटान वा अन्य कार्य गरिने भए त्यस क्षेत्रमा उच्च संरक्षण महत्व भएमा क्षेत्रहरूको विकाससम्बन्धी सरोकारवालाहरूको परामर्शमा लिखित रणनीति तयार भएको हुनुपर्दछ ।

गैरकाष्ठ वन पैदावारका हकमा

- ९.२.१ वन व्यवस्थापकले सरोकारवालाहरूसँगको परामर्शमा पहिचान भएका संरक्षणयुक्त पक्षहरू तथा तिनीहरूको प्रष्ट रूपरेखा तयार गर्नुपर्दछ । उच्च संरक्षण महत्वका निरन्तरताको प्रष्ट रूपरेखा तयार

गर्नुपर्दछ । उच्च संरक्षण महत्वका क्षेत्र पहिचानको लागि परामर्श गर्दा त्यस्ता गैरकाष्ठ वन पैदावारले स्थानीय समुदायमा राख्ने महत्वको विश्लेषण गर्नुपर्दछ ।

गैरकाष्ठ वन पैदावारका हकमा

९.२.२ काष्ठजन्य वन पैदावार ९.२.२ बमोजिम हुनेछ ।

९.३ वन व्यवस्थापन कार्य योजनाले संरक्षित वन क्षेत्र वा त्यसका अवयवहरू (Components) लाई जोगाउनु, मर्मत सम्भार गर्न र विकास गर्न विशेष ध्यान दिई सो सम्बन्धमा सरोकारवालाहरूलाई समेत जानकारी दिनुपर्दछ । त्यस्तो क्षेत्रको विशेष साइट योजना बनाउनु पर्दछ ।

काष्ठजन्य वन पैदावार

९.३.१ यदि उच्च संरक्षण महत्व भएको वन वा उच्च संरक्षण महत्वहरू भएमा ठाउँ विशेषका जानकारीहरूको आधारमा त्यस्ता क्षेत्रको संरक्षण तथा पुनस्थापना गर्ने लिखित योजना हुनुपर्दछ ।

९.३.२ उच्च संरक्षण महत्व भएका वन क्षेत्रहरूको संरक्षणका लागि चालिने क्रियाकलापहरू व्यवस्थापकको व्यवस्थापन सारांश वा सार्वजनिक दस्तावेजको रूपमा उपलब्ध गराउनुपर्दछ ।

गैरकाष्ठ वन पैदावारका हकमा

९.३.१ काष्ठजन्य वन पैदावार ९.३.१ बमोजिम हुनेछ ।

९.३.२ काष्ठजन्य वन पैदावार ९.३.२ बमोजिम हुनेछ ।

९.४ संरक्षित क्षेत्रका अवयवहरू (Components) को वारेमा अनुगमन गर्नु पर्दछ ।

काष्ठजन्य वन पैदावारका हकमा

९.४.१ उच्च संरक्षण भएका वन क्षेत्रहरूको संरक्षणको लागि नियमित अनुगमन गरिने कुरा वन व्यवस्थापकको योजना अनुगमन तथा प्रतिवेदन सम्बन्धी दस्तावेजहरूमा उल्लेख गर्नुपर्दछ ।

गैरकाष्ठ वन पैदावारका हकमा

९.४.१ काष्ठजन्य वन पैदावार ९.४.१ बमोजिम हुनेछ ।

सिद्धान्त-१०

वृक्षारोपण

वृक्षारोपण गर्दा माथि उल्लेखित १-९ सम्मका सबै सिद्धान्त र आधारहरूलाई मान्य हुने गरी गर्नु पर्दछ । वृक्षारोपण आर्थिक तथा सामाजिक रूपमा फाइदा हुनुका साथै वन पैदावारको विश्व मागलाई पूरा गर्ने खालको हुनुपर्दछ । वृक्षारोपणका साथै प्राकृतिक पुनरुत्पानलाई जोड दिनु पर्दछ ।

१०.१ वृक्षारोपणको व्यवस्थापन र प्राकृतिक वनको संरक्षणको उद्देश्यहरू व्यवस्थापन योजना र कार्य योजनामा स्पष्ट रूपमा उल्लेख हुनु पर्दछ ।

काष्ठजन्य वन पैदावारको हकमा

१०.१.१ जसले वृक्षारोपण र वन वर्दन कार्य, आर्थिक सामाजिक तथा सम्बन्धित क्षेत्रका वातावरणीय सम्बन्ध समेत वृक्षारोपण गर्नको उद्देश्यहरू व्यवस्थापन योजना उल्लेख गर्नुपर्दछ ।

१०.१.२ वन व्यवस्थापन योजनासँग सन्तुलित उत्पादन तथा प्राकृतिक वन संरक्षण तथा पुनस्थापनासँग सम्बन्धित उद्देश्यहरू उल्लेख गरेको हुनुपर्दछ ।

१०.१.३ प्राकृतिक वन संरक्षण तथा पुनस्थापनासँग सम्बन्धित व्यवस्थापन योजनाहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन गरेको हुनुपर्दछ ।

गैरकाष्ठ वन पैदावारका हकमा

१०.१.१ गैरकाष्ठ वन पैदावार वृक्षारोपण व्यवस्थापन योजनामा गैरकाष्ठ वन पैदावार उत्पादन गर्नुको उद्देश्य पष्टरूपमा उल्लेख हुनुपर्दछ ।

१०.१.२ वन व्यवस्थापन योजनामा सन्तुलित उत्पादन प्राकृतिक वनमा भएका गैरकाष्ठ वन पैदावार संरक्षण तथा पुनस्थापनासँग सम्बन्धित उद्देश्यहरू गरेको हुनुपर्दछ ।

१०.१.३ प्राकृतिक रूपमा रहेका गैरकाष्ठ वनपैदावार संरक्षण तथा पुनस्थापनासँग सम्बन्धित व्यवस्थापन योजनाहरूको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन भएको हुनुपर्दछ ।

१०.२ वृक्षारोपण कार्यान्वयन गर्दा प्राकृतिक वनलाई जोगाउने र उत्थान गर्ने गरी गर्नुपर्दछ ।

काष्ठजन्य वनपैदावारका हकमा

१०.२.१ वन व्यवस्थापनले आफ्नो क्षेत्रभित्र रहेका प्राकृतिक वन क्षेत्रहरूको संरक्षण, पुनस्थापना तथा व्यवस्थापन गर्ने प्रतिबद्धता तथा कार्यान्वयन गर्नुपर्दछ ।

१०.२.२ सम्बन्धित क्षेत्र उत्कृष्ट अभ्यासहरूको आधारमा पानी स्रोत वरिपरि मध्यवर्ती क्षेत्रको रूपमा विकास गर्ने र यस्ता कुराहरूलाई नक्सामा उल्लेख गरिएको हुनुपर्दछ ।

१०.२.३ वन व्यवस्थापकले प्रतिष्ठित विशेषज्ञहरूको परामर्शमा वृक्षारोपण क्षेत्रभित्र वन्यजन्तु वासस्थान तथा बाटो भएमा क्षेत्रहरूको समेटेर नेटवर्कको विकास गर्नुपर्दछ ।

१०.२.४ त्यस्ता क्षेत्रहरूमा रहेका दृष्यात्मक विशेषताहरूको प्रबर्द्धन तथा निरन्तरता दिने गरी वृक्षारोपण योजना तयार गरिएको हुनुपर्दछ ।

गैरकाष्ठ वन पैदावारका हकमा

१०.२.१ प्राकृतिक वन क्षेत्रमा गैरकाष्ठ वन पैदावारको व्यवस्थापन, खेती वा खालीठाउँमा रोपण गर्दा त्यहाँ भएका ठूला रुखहरू तथा भूईँमा रहेका पैदावारहरूमा प्रतिकूल प्रभाव पार्नुहुँदैन ।

१०.३ विविध प्रजातिको वृक्षारोपणलाई महत्व दिनुपर्दछ । फलस्वरूप आर्थिक, पर्यावरणीय र सामाजिक स्थायित्व हुन सकोस् ।

काष्ठजन्य वन पैदावारका हकमा

१०.३.१ वृक्षारोपण व्यवस्थापनले भूदृष्यात्मक विविधता प्रवर्द्धन गर्नको लागि वन खण्डको आकार संरचना फरक रोपण गर्ने प्रजाती, आनुवंशिक विविधता, उमेर आदिको फरक तथा उचित समायोजन गर्नुपर्दछ ।

१०.३.२ वृक्षारोपण गर्दा र सो बारे प्रयोगात्मक अनुसन्धान गर्दा त्यस क्षेत्रका स्वस्थानीय प्रजातीहरूलाई प्राथमिकता दिनुपर्दछ ।

गैरकाष्ठ वन पैदावारका हकमा

१०.३.१ वृक्षारोपण योजनाले भूदृष्यको बढावाको लागि वृक्षारोपणको मात्रा र संरचना, प्रजाती तथा आनुवंशिक विविधताको फरक पार्नुलाई ध्यानदिनुपर्दछ ।

१०.४ प्रजाति छनोट गर्दा सम्बन्धित क्षेत्रको स्थायित्व तथा व्यवस्थापनको उद्देश्य अनुसार गर्नु पर्दछ । जैविक विविधताको हिसावले स्थानीय प्रजातिलाई प्राथमिकता दिनु पर्दछ । सकेसम्म बाह्य प्रजातिलाई वृक्षारोपण नगर्ने र गर्ने पर्ने भएमा पनि त्यस्तो प्रजातिको बहुपक्षिय अनुगमन गर्नु पर्दछ ।

काष्ठजन्य वन पैदावारका हकमा

१०.४.१ वृक्षारोपण क्षेत्रको उपयुक्तता तथा व्यवस्थापन उद्देश्यहरूको आधारमा वृक्षारोपण गरिने प्रजातीहरूको छनोट गर्नुपर्दछ ।

१०.४.२ यदि आगन्तुक प्रजातीको छनोट भएमा वन व्यवस्थापकले यस्तो प्रजाती छनोटको कारण पुष्टि गर्नुपर्दछ । साथै बाह्य क्षेत्रमा हुन सक्ने पुनरुत्पादन, रोग लाग्ने, मर्ने, रोगकिराको प्रकोप तथा अन्य वातावरणीय प्रतिकूल प्रभावहरूको व्यवस्थापनको लागि गरिने उपायहरूको दस्तावेजिकरण गरिएको हुनुपर्दछ ।

गैरकाष्ठ वनपैदावारका हकमा

गैरकाष्ठ जन्य वन पैदावारका हकमा पनि १०.४.२ र १०.४.३ अनुसार हुनेछ ।

१०.५ वृक्षारोपण गर्दा माटोको वनोट, उत्पादकत्व र जैविक क्रियाकलापलाई यथोचित हुने गरी वन पैदावार सङ्कलन प्रविधि, बाटो निर्माण, प्रजाति छनोट आदिको कारणबाट पानीको गुण र वहावमा नकारात्मक असर नआउने हुनु पर्दछ ।

१०.५.१ मुख्य जैविक क्षेत्रहरूको पहिचानका आधारमा मौजूदा प्राकृतिक पारिस्थिकिय प्रणालीको प्रतिनिधित्व हुने गरी नमूनाको रूपमा त्यस्ता क्षेत्रको संरक्षण वा प्राकृतिक अवस्थामा नै पुनर्स्थापना गर्नुपर्दछ । यस्ता क्षेत्र पहिचान तथा संरक्षणको लागि सम्बन्धित सरोकारवाला, स्थानीय निकाय तथा वैज्ञानिक निकाय (भएमा) को परामर्श लिन सकिन्छ ।

१०.५.२ साना तथा न्यून लगाव व्यवस्थापन वनको लागि मात्र (नोट: माथि उल्लेखित प्रावधानहरू लागू हुने छैनन्) वृक्षारोपणको खाका तयार गर्दा तथा व्यवस्थापन गर्दा संरक्षण क्षेत्रको वरिपरि रहेको पारिस्थितिकीय मूल्य मान्यताहरूको प्रवर्द्धनलाई ख्याल गर्नुपर्दछ ।

गैरकाष्ठ वन पैदावारका हकमा

१०.५.१ काठजन्य वन पैदावार १०.५.१ अनुसार नै हुनेछ ।

१०.५.२ साना तथा न्यून लगाव वन व्यवस्थापनको लागि मात्र (माथिका प्रावधानहरू यसको लागि लागू हुँदैनन्) वृक्षारोपणको खाका तयार गर्दा तथा व्यवस्थापन गर्दा संरक्षण क्षेत्र वा मूल्य मान्यताको वरिपरि रहेको पारिस्थितिकीय प्रणालीहरूको प्रवर्धन हुनेगरी गर्नुपर्दछ ।

१०.६ माटो संरचना उर्वराशक्ति तथा जैविक गतिविधिहरूलाई कायम राख्दै सुधार गर्ने उपायहरूकार्यान्वयन गर्नुपर्दछ । सङ्कलन/कटान तरिका, दर, सडक तथा गोरेटो, निर्माण मर्मत र प्रजातीहरूको छनोटले माटोको हैसियत विग्रने पानीको परिमाण गुणस्तरमा नकारात्मक असर पार्ने हुनु हुँदैन ।

काठजन्य वन पैदावारका हकमा

१०.६.१ माटोको संरचना, मलियपना तथा जैविक गतिविधिहरूको निरन्तरता तथा प्रवर्द्धनको लागि प्रभावकारी उपायहरू अपनाउनुपर्दछ ।

१०.६.२ वृक्षारोपणको डिजाइन तथा व्यवस्थापन माटोको क्षति नहुने गरी सञ्चालन गर्नुपर्दछ ।

१०.६.३ पानीको गुणस्तर घटाउने वा पानी चक्रमा नकारात्मक प्रभाव नपार्ने वन व्यवस्थापन क्रियाकलापहरू मात्र सञ्चालन गर्नुपर्दछ ।

गैरकाष्ठ वन पैदावारका हकमा

१०.६.१ काष्ठजन्य वन पैदावार १०.६.१ अनुसार हुनेछ ।

१०.६.२ गैरकाष्ठ वन पैदावारको साधन व्यवस्थापनले वा प्राकृतिक वन क्षेत्रमा गरिने गैरकाष्ठ वन पैदावारको वृक्षारोपण भूक्षय हुने, पानीको गुणस्तर घटाउने वा माटोको संरचना र उत्पादकत्वमा न्हास आउने हुनु हुँदैन ।

१०.७ किरा तथा रोग, आगो र आगन्तुक विरुवाको प्रकोपलाई नियन्त्रण गर्नु पर्दछ । किरा नियन्त्रणको रासायनिक प्रविधिलाई निरुत्साहित गर्दै जैविक विधि अपनाउनु पर्दछ ।

काष्ठजन्य वन पैदावारका हकमा

१०.७.१ वृक्षारोपण क्षेत्रमा रोगकिराको प्रकोप, आगलागी र प्रकोपको रूपमा विस्तार हुने वनस्पतीहरूको नियन्त्रण/रोकथामका क्रियाकलाप अबलम्बन गर्नुपर्दछ ।

१०.७.२ आगलागी रोकथाम तथा नियन्त्रण सम्बन्धी निर्दिष्ट योजना निर्माण गर्नुपर्दछ ।

१०.७.३ एकीकृत रोगकिरा व्यवस्थापन गर्ने योजना लागू भएको हुनुपर्दछ । जसमा रोग पहिचान गर्ने तरका, स्वीकार योग्य सिमा तथा उत्पादन चुनौतीहरूको व्यवस्थापन गर्ने वैकल्पिक तरिका उल्लेख गर्नुपर्दछ ।

१०.७.४ वन व्यवस्थापकले रासायनिक मल तथा विषादीहरूको उपयोग सकेसम्म कम गर्दै जाने तथा रणनीति अपनाएको हुनुपर्दछ ।

१०.७.५ वन व्यवस्थापन योजनामा पहिचान भएका रोग तथा किराहरूको रोकथाम गर्ने उपायहरू उल्लेख गरेको हुनुपर्दछ ।

गैरकाष्ठ वन पैदावार

१०.७.१ काष्ठजन्य वन पैदावार १०.७.१ बमोजिम हुनेछ ।

१०.७.२ रोग पहिचान गर्ने तरिका स्वीकारयोग्य सिमा तथा उत्पादन चुनौतीहरूको व्यवस्थापन गर्ने वैकल्पिक उपाय उल्लेख गरेको एकीकृत रोगकिरा व्यवस्थापन योजना हुनुपर्दछ ।

१०.७.३ वन व्यवस्थापकले रासायनिक मल तथा विषादीहरूको उपयोग सकेसम्म कम गर्दै जाने नीति तथा रणनीति अपनाएको हुनुपर्दछ ।

१०.७.४ वन व्यवस्थापन योजनामा पहिचान भएका रोग तथा किराहरूको रोकथाम गर्ने उपायहरू उल्लेख गर्नुपर्दछ ।

१०.८ वृक्षारोपण क्षेत्रमा प्राकृतिक पुनरुत्थान, जलस्रोत, माटोको उत्पादकत्व, सामाजिक र पर्यावरणीय प्रभाव आदिको वारेमा निरन्तर अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्नु पर्दछ । वृक्षारोपण गर्ने जग्गा प्राप्त गर्दा स्थानीय बासिन्दाको स्वामित्व, पहुँच र प्रयोग गर्ने अधिकार सुनिश्चित हुनुपर्दछ । यी सबै कुराका साथै सिद्धान्त ६, ८ र ९ मा उल्लेखित बुँदाहरूलाई समेत ख्याल राख्नुपर्दछ ।

काष्ठजन्य वन पैदावार

१०.८.१ वृक्षारोपण क्रियाकलापले वन क्षेत्रभित्र तथा बाहिर पार्न सक्ने पारिस्थितिकीय तथा सामाजिक प्रभावहरूको मूल्याङ्कन गर्नुपर्दछ ।

१०.८.२ साना तथा न्यून लगाव व्यवस्थापनका लागि मात्र (यसमा माथि उल्लेखित प्रावधानहरू लागु हुँदैन) वन व्यवस्थापकले वातावरणीय तथा सामाजिक क्षेत्रमा परेको नकारात्मक प्रभावहरूको अभिलेख राख्नुका साथै निराकरणका उपयुक्त उपायहरू तयार गर्नुपर्दछ ।

१०.८.३ वृक्षारोपणको लागि आवश्यक जग्गा खरिद गर्दा वा कबुलियतीमा दिँदा स्थानीय समुदाय तथा उनीहरूले उपयोग गर्ने स्रोतमा नकारात्मक असर पार्नु हुँदैन ।

गैरकाष्ठ वन पैदावारको हकमा

१०.८.१ काष्ठजन्य वन पैदावार १०.८.१ बमोजिम हुनेछ ।

१०.८.२ काष्ठजन्य वन पैदावार १०.८.२ बमोजिम हुनेछ ।

१०.८.३ काष्ठजन्य वन पैदावार १०.८.३ बमोजिम हुनेछ ।

१०.९ सामान्यतया सन् १९९४ नोभेम्बर भन्दा पछि प्राकृतिक जंगललाई कटान गरेर परिवर्तन गरिएका ठाउँमा गरिएको वृक्षारोपण प्रमाणीकरणको लागि योग्य हुँदैन । यदि वन व्यवस्थापक त्यस्ता प्रकारले प्रकृतिबाट बदल्ने

कार्यमा प्रत्यक्ष वा परोक्षरूपले संलग्न नभएका यथेष्ट प्रमाणहरू वन प्रमाणीकरण टोलीलाई प्रदान गर्न सकेको खण्डमा प्रमाणीकरण हुनसक्नेछ ।

काष्ठजन्य वन पैदावारका हकमा

१०.९.१ व्यवस्थापक प्रत्यक्ष वा परोक्षरूपमा संलग्न नभएका यथेष्ट प्रमाण भएभन्दा बाहेक अवस्थामा १९९४ नोभेम्बर देखि यता प्राकृतिक वनको पूरै कटान गरेका क्षेत्रमा वृक्षारोपण गर्नुहुँदैन ।

१०.९.२ वनस्पातिक विकासक्रमका देखिने प्राथमिक, हैसियत खराब भएका प्राथमिक र परिपक्व वन तथा खतरान्मुख तथा लोपोन्मुख पारिस्थितिकिय प्रणालीहरू वन व्यवस्थापकले वृक्षारोपणको लागि बदल्ने वा नोक्सान हुने कार्य गर्नुहुँदैन ।

गैरकाष्ठ वन पैदावारको हकमा

१०.९.१ गैरकाष्ठ वन पैदावारका हकमा पनि १०.९.१ अनुसार हुनेछ ।

१०.९.२ (६.१० मा उल्लेखित आधारहरू हेर्नुहोस् ।)